पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नश्चान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् १२७ ॥
स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२८ ॥
न स्त्रीणामप्रियः कश्चित्प्रियो वापि न विद्यते ।
गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२९ ॥

अपरं च ।

घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद्घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥१३०॥
न लज्जा न विनीतत्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ।
प्रार्थनाभाव एवैकं सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥१३१॥
पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रश्च स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति॥१३२॥
मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १३३ ॥

एकदा सा लीलावती रत्नावलीकिरणकर्बुरे पर्यङ्के तेन वणिक्पुत्रेण सह विश्रम्भालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसोत्थाय केशेष्वाकृष्य गाढमालिङ्ग्य चुम्बितवती । तेनावसरेण जारश्च पलायितः । उक्तं च ।

उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
स्वभावेनैव तच्छास्त्रं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितम् ॥१३४॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुट्टन्याचिन्तयत्-'अकस्मादियमेनमुपगूढवती' इति । ततस्तया कुट्टन्या तत्कारणं परिज्ञाय सा लीलावती गुप्तेन दण्डिता । अतोऽहं ब्रवीमि-' अकस्माद्युवती वृद्धम्' इत्यादि ॥

मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनात्र भवितव्यम् । ' क्षणं विचिन्त्य परिव्राजकेनोक्तम्-' कारणं चात्र धनबाहुल्यमेव भविष्यति । यतः ।

धनवान्बलवांल्लोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १३५ ॥'

ततः खनित्रमादाय तेन परिव्राजकेन विवरं खनित्वा चिरसंचितं मम धनं गृहीतम् । ततः प्रभृति निजशक्तिहीनः सत्त्वोत्साहरहितः स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः सत्रासं मन्दं मन्दमुपसर्पंश्चूडाकर्णेनावलोकितः । ततस्तेनोक्तम्-

' धनेन बलवांल्लोके धनाद्भवति पण्डितः ।
पश्यैनं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतम् ॥१३६॥

किं च ।

अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा १३७

अपरं च ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स हि पंडितः १३८

अन्यच्च ।

अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।
मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १३९ ॥
दारिद्र्यान्मरणाद्वापि दारिद्र्यमवरं स्मृतम् ।
अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्र्यमतिदुःसहम् ॥ १४० ॥

अपरं च ।

तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १४१ ॥'

एतत्सर्वमाकर्ण्य मयालोचितम्—' ममात्रावस्थानमयुक्तमिदानीम् । यच्चान्यस्मा एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् । यतः ।

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।
वञ्चनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ १४२ ॥

अपि च ।

आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ।
तपो दानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १४३ ॥

तथा चोक्तम् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ १४४॥
अन्यच्च ।
मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति ।
अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् १४५
किं च ।
कुसुमस्तबकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः ।
सर्वेषां मूर्ध्नि वा तिष्ठेद्विशीर्येत वनेऽथवा ॥ १४६ ॥
यच्चात्रैव याच्ञया जीवनं तदतीव गर्हितम् । यतः ।
वरं विभवहीनेन प्राणैः संतर्पितोऽनलः ।
नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४७ ॥
दारिद्र्याद्भ्रियमेति हीपरीगतः सत्त्वात्परिभ्रश्यते
निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते ।
निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते
निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदम् १४८॥
किं च ।
वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं
वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।
वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचि-
र्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् १४९
वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे
वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ १५० ॥

अपि च ।

सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ॥
हरिहरकथेव दुरितं गुणशतपप्यर्थिता हरति ॥ १५१ ॥'

इति विमृश्य 'तत्किमहं परपिण्डेनात्मानं पोषयामि । कष्टं भोः । तदपि द्वितीयं मृत्युद्वारम् । यतः ।

पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।
भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १५२ ॥
रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः १५३ ॥

इत्यालोच्यापि लोभात्पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमकरवम् । तथा चोक्तम् ।

लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ १५४ ॥

ततोऽहं मन्दं मन्दमुपसर्पंस्तेन वीणाकर्णेन जर्जरवंशखण्डेन ताडितश्चाचिन्तयम्—

धनलुब्धो ह्यसंतुष्टोऽनियतात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १५५ ॥

तथा च ।

सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।
मनद्वूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः ॥ १५६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १५७ ॥

किं च ।

तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ।
येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलम्बितम् ॥१५८॥

अपि च ।

असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् ।
अनुक्तक्लीबवचनं धन्यं कस्यापि जीवनम् ॥ १५९ ॥

यतः ।

न योजनशतं दूरं बाध्यमानस्य तृष्णया ।
संतुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ १६० ॥

तदत्रावस्थोचितकार्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।

को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।
कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥१६१॥

तथा च ।

परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः ।
अपरिच्छेदकर्तॄणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १६२ ॥
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे स्वात्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् १६३॥

अपरं च ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।
विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः॥१६४॥
इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः । यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं
द्रुमालयं पक्वफलाम्बुभोजनम् ।
तृणानि शय्या परिधानवल्कलं
न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६५ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च पुण्यपरम्परया भवदाश्रयः स्वर्ग एव मया प्राप्तः । यतः ।

संसारविषवृक्षस्य द्वे एव रसवत्फले ।
काव्यामृतरसास्वादः संगमः सुजनैः सह ॥ १६६ ॥

अपरं च ।

सत्संगः केशवे भक्तिः गंगांभसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत्॥१६७॥'

मन्थर उवाच–

'अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनम्
आयुष्यं जललोलबिंदुचपलं फेनोपमं जीवितम् ।
धर्मं यो न करोति निन्दितमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटन
पश्चात्तापयुतो जरापरिगतः शोकाग्निना दह्यते१६८॥

युष्माभिरतिसंचयः कृतः । तस्यायं दोषः । शृणु ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १६९ ॥

अन्यच्च ।

यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितंपचः ।
तदधोनिलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७० ॥

अन्यच्च ।

निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति ।
परार्थभारवाहीव क्लेशस्येव हि भाजनम् ॥ १७१ ॥

अपरं च ।

दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।
भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम् ॥ १७२ ॥
दानोपभोगहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ।
स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १७३ ॥

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते
बलेन किं यश्च रिपून्न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् १७४॥

न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ।
कृपणस्य धनं याति वह्नितस्करपार्थिवैः ॥ १७५ ॥
दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति भुंक्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति १७६॥

अन्यच्च ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

असंभोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ।
अस्येदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥१७७॥
दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्लभमेतच्चतुष्टयं लोके ॥१७८॥
उक्तं च ।
कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नातिसंचयः ।
पश्य संचयशीलोऽसौ धनुषा जम्बुको हतः॥१७९॥
तावाहतुः–'कथमेतत् ।' मन्थरः कथयति–

कथा ॥ ६ ॥

आसीत्कल्याणकटकवास्तव्यो भैरवो नाम व्याधः । सचैकदा मांसलुब्धो धनुरादाय मृगमन्विष्यमाणो विन्ध्याटवीं गतवान् । ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो दृष्टः । ततस्तेन व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेणाहतः । शूकरेणापि घनघोरगर्जनं कृत्वा स व्याधो मुष्कदेशे हतः संच्छिन्नद्रुम इव भूमौ निपपात । यतः ।

जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधिः पतनं गिरेः ।
निमित्तं किंचिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥१८० ॥

अथ तत्र तयोः पादास्फालनेनैकः सर्पोऽपि मृतः । अथानन्तरं दीर्घरावो नाम जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान्मृतान्मृगव्याधसर्पशूकरानपश्यत् । अचिन्तयच्च– अहो, मद्भाग्यमद्य महद्भोज्यं मे समुपस्थितम् । अथवा ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥१८१॥

तद्भवतु । एषां मांसैर्मासत्रयं मे सुखेन गमिष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।
अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १८२ ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदण्डलग्नं स्नायुबन्धनं खादामि' इत्युक्त्वा तथा कृते सति छिन्ने स्नायुबन्धन उत्पतितेन धनुषा हृदि निर्भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि—'कर्तव्यः संचयो नित्यम्' इत्यादि ॥ तथा च ।

यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ ८१३ ॥

किं च ।

यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १८४ ॥

यातु । किमिदानीमतिक्रान्तोपवर्णनेन । यतः ।

नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः १८५॥

तत्सखे, सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यम् । यतः ।

शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा
यस्तु क्रियावान्पुरुषः स विद्वान् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुचिन्तितं चौषधमातुराणां
न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १८६ ॥

अन्यच्च ।

न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः
करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।
अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि
प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८७ ॥

तदत्र सखे, दशाविशेषे शान्तिः करणीया । एतदप्यतिकष्टं त्वया न मन्तव्यम् । यतः ।

राजा कुलवधूर्विप्रा मन्त्रिणश्च पयोधराः ।
स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः १८८

इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् । कापुरुषवचनमेतत् । यतः ।

स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषाः गजाः ।
तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥१८९॥

को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।
यद्दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते
तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः १९०

अपरं च ।

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ १९१ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा ।
चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १९२ ॥

अन्यच्च ।

उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं
क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च
लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १९३ ॥

विशेषतश्च ।

विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमान्नोन्नतिपदं
समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।
स्वभावादुद्भूत गुणसमुदयावाप्तिविषयां
द्युतिं सैंहीं किं श्वा धृतकनकमालोऽपि लभते १९४

धनवानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयामि ।
करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् १९५ ॥

अपरं च ।

अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः ।
किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च१९६॥
वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता ।
गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥१९७॥

अपि च सखे,

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १९८॥

अपरं च । सतां रहस्यं शृणु मित्र ।

जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।
मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १९९ ॥

अपरं च ।

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ २०० ॥

यतः ।

यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।
भक्ष्यते सलिले नक्रैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥२०१॥
राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि ।
भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ २०२ ॥

तथा हि ।

जन्मनि क्लेशबहुले किं नु दुःखमतः परम् ।
इच्छासंपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥२०३॥

अन्यच्च भ्रातः, शृणु ।

धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण रक्ष्यते ।
लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् २०४॥
तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः ।
तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् २०५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते ।
प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥२०६॥

किं बहुना मम पक्षपातेन । मयैव सहात्र कालो नीयताम् । यतः ।

आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः ।
परित्यागाश्च निःसङ्गाः भवंति हि महात्मनाम्२०७,

इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते—'धन्योऽसि मन्थर, सर्वथा श्लाघ्यगुणोऽसि । यतः ।

सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।
गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरंधराः ॥ २०८ ॥

गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।
अलिरेति वनात्कमलं नहि भेकस्त्वेकवासोऽपि २०९॥

श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां
स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा
नाशाभिभङ्गाद्विमुखाः प्रयान्ति ॥ २१० ॥'

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः संतुष्टाः सुखं निवसन्ति ।

अथ कदाचिच्चित्राङ्गनामा मृगः केनापि त्रासितस्तत्रामत्य मिलितः । ततो मृगमवलोक्य पश्चाद्भयहेतुं संचिन्त्य मन्थरो जलं प्रविष्टः । मूषिकश्च विवरं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गतः। काकोऽप्युड्डीय वृक्षमारूढः। ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य भयहेतुर्न कोऽप्यायातीत्यालोचितम्। पश्चात्तद्वचनादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वा तत्रैवोपविष्टाः मन्थरेणोक्तम्–'भद्र, मृग, स्वागतम्। स्वेच्छयोदकाद्याहारोऽनुभूयताम्। अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रियताम्।' चित्राङ्गो ब्रूते–'लुब्धकत्रासितोऽहं भवतां शरणमागतः भवद्भिः सह सख्यमिच्छामि। भवन्तश्चानुकंपयन्तु मैत्र्येण। यतः।

लोभाद्वापि भयाद्वापि यस्त्यजेच्छरणागतम्।
ब्रह्महत्त्यासमं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः॥ २११॥'

हिरण्यकोऽवदत्–'मित्रत्वं तावदस्माभिः सहायत्वेनैव निष्पन्नं भवतः। यतः।

औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमागतम्।
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम्॥ २१२॥

तदत्र भवता स्वगृहनिर्विशेषं स्थीयताम्।' तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दो भूत्वा स्वेच्छाहारं कृत्वा पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुच्छायायामुपविष्टः। यतः–

कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री चेष्टकागृहम्।
शीतकाले भवेदुष्णमुष्णकाले च शीतलम्॥२१३॥

अथ मन्थरेणोक्तम्–'सखे मृग, एतस्मिन्निर्जने वने केन त्रासितोऽसि। कदाचित्किं व्याधाः संचरन्ति।' मृगेणोक्तम्–'अस्ति कलिङ्गविषये रुक्माङ्गदो नाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नरपतिः । स च दिग्विजयव्यापारक्रमेणागत्य चन्द्रभागानदीतीरे समावासितकटको वर्तते । प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरःसमीपे भवितव्यमिति व्याधानां मुखात्किंवदन्ती श्रूयते । तदत्रापि प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथावसरकार्यमारभ्यताम् ।' तच्छ्रुत्वा कूर्मः सभयमाह—'मित्र, जलाशयान्तरं गच्छामि ।' काकमृगावप्युक्तवन्तौ—'एवमस्तु ।' ततो हिरण्यको विहस्याह—'जलाशयान्तरे प्राप्ते मन्थरस्य कुशलम् । स्थले गच्छतः कः प्रतीकारः । यतः ।

अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।
स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मन्त्री परं बलम् २१४

सखे लघुपतनक, अनेनोपदेशेन तथा भवितव्यम् ।

स्वयं वीक्ष्य यथा वध्वाः पीडितं कुचकुङ्कुमम् ।
वणिक्पुत्रोऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि॥२१५॥'

ते ऊचुः—'कथमेतत् ।' हिरण्यकः कथयति—

कथा ॥ ७ ॥

अस्ति कान्यकुब्जविषये वीरसेनो नाम राजा । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो भोगपतिः कृतः । स च महाधनस्तरुण एकदा स्वनगरे भ्राम्यन्नतिप्रौढयौवनां लावण्यवतीं नाम वणिक्पुत्रवधूमालोकयामास । ततः स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव । भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ २१६ ॥

सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात्प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरितहृदया तदेकचित्ताभवत् । तथा ह्युक्तम्—

असत्यं साहसं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ।
निर्घृणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः २१७

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच—'अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्शमात्रमपि न करोमि तत कथमेतस्मिन्नधर्मे पतिलङ्घने प्रवर्ते । यतः ।

सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता२१८
न सा भार्येति वक्तव्या यस्या भर्ता न तुष्यति ।
तुष्टे भर्तरि नारीणां संतुष्टाः सर्वदेवताः ॥ २१९ ॥

ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तदेवाहमविचारितं करोमि ।' दूत्योक्तम्—'सत्यतममेतत् ।' लावण्यवत्युवाच—'ध्रुवं सत्यमेतत् ।' ततो दूतिकया गत्वा तत्तत्सर्वं तुङ्गबलस्याग्रे निवेदितम् । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलोऽब्रवीत्—'कुसुमायुधेन व्रणितहृदयस्तां विना कथमह जीवि-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्यामि ?' कुट्टिन्याह—'स्वामिनानीय समर्पयितव्येति। तेनोक्तम् 'कथमेतच्छक्यम् ।' कुट्टिन्याह—'उपायः क्रियताम्। तथा चोक्तम्—

उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥ २२० ॥

राजपुत्रः पृच्छति—'कथमेतत् ।' सा कथयति—

कथा ॥ ८ ॥

अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति स्म—'यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य भोजनं भविष्यति ।' तत्रैकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातम्—'मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयितव्यम् ।' अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच—'देव, दृष्टिप्रसादं कुरु ।' हस्ती ब्रूते—'कस्त्वम् । कुतः समायातः ।' सोऽवदत्—'जम्बुकोऽहम् । सर्वैर्वनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं प्रस्थापितः । यद्दिना राज्ञाऽवस्थातुं न युक्तं तदत्राटवीराज्येऽभिषेक्तुं भवान्सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः । यतः ।

यः कुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥२२१॥

अपरं च पश्य ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजान प्रथमं विन्देत्ततो भार्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोकेस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् २२२॥
अन्यच्च ।
पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ॥२२३॥
नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगा-
ज्जगति परवशेऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाऽधनं वा
पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥२२४॥
तद्यथा लग्नवेला न विचलति तथा कृत्वा सत्वरमा-
गम्यतां देवेन । ' इत्युक्त्वोत्थाय चलितः । ततोऽसौ
राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना धावन्म-
हापङ्के निमग्नः । ततस्तेन हस्तिनोक्तम्–'सखे शृगाल,
किमधुना विधेयम् । पङ्के निपतितोऽहं म्रिये । परावृत्य
पश्य । ' शृगालेन विहस्योक्तम्– '' देव, मम पुच्छका-
ग्रावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ । यन्मद्विधस्य वचसि त्वया
प्रत्ययः कृतस्तदनुभूयतामशरणं दुःखम् । तथाचोक्तम्–
यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।
तदाऽसज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥२२५॥ '
ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अ-
तोऽहं ब्रवीमि– ' उपायेन हि यच्छक्यम् ' इत्यादि ॥
ततः कुट्टन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं वणिक्पुत्रं स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजपुत्रः सेवकं चकार। ततोऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियोजितः।

एकदा तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकरत्नालंकारधारिणा प्रोक्तम्—'अद्यारभ्य मासमेकं गौरीव्रतं कर्तव्यम्। तदत्र प्रतिरात्रमेकां कुलीनां युवतीमानीय समर्पय। सा मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या।' ततः स चारुदत्तस्तथाविधां नवयुवतीमानीय समर्पयति। पश्चात्प्रच्छन्नः सन्किमयं करोतीति निरूपयति। स च तुङ्गबलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव दूराद्वस्त्रालंकारगन्धचन्दनैः संपूज्य रक्षकं दत्त्वा प्रस्थापयति। अथ वणिक्पुत्रेण तद्दृष्ट्वोपजातविश्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्ववधूं लावण्यवतीं समानीय समर्पिता। स च तुङ्गबलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं विज्ञाय ससंभ्रममुत्थाय निर्भरमालिङ्ग्य निमीलिताक्षः पर्यङ्के तया सह विललास। तदालोक्य वणिक्पुत्रश्चित्रलिखित इवेतिकर्तव्यतामूढः परं विषादमुपगतः। अतोऽहं ब्रवीमि—'स्वयं वीक्ष्य' इत्यादि। तथा त्वयापि भावितव्यम्' इति।

तद्धितवचनमवधीर्य महता भयेन विमुग्ध इव तं जलाशयमुत्सृज्य मन्थरश्चलितः। तेऽपि हिरण्यकादयः स्नेहादनिष्टं शंकमाना मन्थरमनुगच्छन्ति। ततः स्थले गच्छन्केनापि व्याधेन काननं पर्यटता मन्थरः पातः। प्राप्य तं गृहीत्वोत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा भ्रमणक्ले-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शात्क्षुत्पिपासाकुलः स्वगृहाभिमुखं चलितः । अथ मृगवायसमूषिकाः परं विषादं गच्छन्तस्तमनुजग्मुः । ततो हिरण्यको विलपति–

'एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं
गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे
छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २२६ ॥

स्वाभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।
तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि न मुञ्चति ॥ २२७ ॥
न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।
विश्वासस्तादृशः पुंसां यादृग्मित्रे स्वभावजे २२८॥'

इति मुहुर्विचिन्त्य 'अहो, दुर्दैवम् । यतः ।

स्वकर्मसंतानविचेष्टितानि
कालान्तरावर्तिशुभाशुभानि ।
इहैव दृष्टानि मयैव तानि
जन्मान्तराणीव दशान्तराणि ॥ २२९ ॥

अथ वेत्थमेवैतत् ।

कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥२३०॥'

पुनर्विमृश्याह–

'शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् ।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ २३१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किं च ।

मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः
पात्रं यत्सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद्दुर्लभम् ।
ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते
सर्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत्२३२ '

इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्राङ्गलघुपतनकावाह 'यावदयं व्याधो वनान्न निःसरति तावन्मन्थरं मोचयितुं यत्नः क्रियताम् ।' तावूचतुः-' सत्वर यथाकार्यमुच्यताम् । ' हिरण्यको ब्रूते-' चित्राङ्गो जलसमीपं गत्वा मृतमिवात्मानं दर्शयतु । काकश्च तस्योपरि स्थित्वा चञ्चा किमपि विलिखतु । नूनमनेन लुब्धकेन तत्र कच्छपं परित्यज्य 'मृगमांसार्थिना सत्वरं गन्तव्यम् । ततोऽहं मन्थरस्य बन्धनं छेत्स्यामि । संनिहिते लुब्धके भवद्भ्यां पलायितव्यम् । ' चित्राङ्गलघुपतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति स व्याधः श्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोरधस्तादुपविष्टस्तथाविधं मृगमपश्यत् । ततः कर्तरिकामादाय प्रहृष्टमना मृगान्तिकं चलितः । तत्रान्तरे हिरण्यकेनागत्य मन्थरस्य बन्धनं छिन्नम् । स कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्राविवेश स मृग आसन्नं तं व्याधं विलोक्योत्थाय पलायितः । प्रत्यावृत्त्य लुब्धको यावत्तरुतलमायाति तावत्कूर्ममपश्यन्नचिन्तयत्-' उचितमेवैतन्ममासमीक्ष्यकारिणः । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव हि ॥२३३॥

ततोऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटकं प्रविष्टः । मन्थरादयः सर्वे त्यक्तापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः । अथ राजपुत्रैः सानन्दमुक्तम्–'सर्वे श्रुतवन्तः सुखिनो वयम् । सिद्धं नः समीहितम् ।' विष्णुशर्मोवाच–'एतावता भवतामभिलषितं संपन्नम् । अपरमपीदमस्तु–

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदैर्लक्ष्मीः समालम्ब्यतां
भूपालाः परिपालयन्तु वसुधां शश्वत्स्वधर्मे स्थिताः ।
आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चंद्रार्धचूडामणिः२३४॥'

इति हितोपदेशे मित्रलाभो नाम प्रथमः
कथासंग्रहः समाप्तः ॥ १ ॥

सुहृद्भेदः ।

अथ राजपुत्रा ऊचुः–'आर्य, मित्रलाभः श्रुतस्तावदस्माभिः । इदानीं सुहृद्भेदं श्रोतुमिच्छामः ।' विष्णुशर्मोवाच–'सुहृद्भेदं तावच्छृणुत, यस्यायमाद्यः श्लोकः–

वर्धमानो महांस्नेहो मृगेन्द्रवृषयोर्वने ।
पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥ १ ॥'

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजपुत्रैरुक्तम्—'कथमेतत्।' विष्णुशर्मा कथयति—

अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णवती नाम नगरी। तत्र वर्धमानो नाम वणिग्निवसति। तस्य प्रचुरेऽपि वित्तेऽपरान्बन्धूनतिसमृद्धान्समीक्ष्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव। यतः।

अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते।
उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति॥ २॥

अपर च।

ब्रह्महापि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम्।
शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते॥ ३॥

अन्यच्च।

अव्यवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीणम्।
प्रमदेव हि वृद्धपतिं नेच्छत्युपगूहितुं लक्ष्मीः॥ ४॥

किं च।

आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम्।
संतोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य॥ ५॥

यतः।

संपदा सुस्थितंमन्यो भवति स्वल्पयापि यः।
कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम्॥ ६॥

अपरं च।

निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यमरिनन्दनम्।
मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम्॥ ७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तथा चोक्तम्–

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदवक्षयात् ।
रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ८ ॥

यतो लब्धमिच्छतोऽर्थयोगादर्थस्य प्राप्तिरेव । लब्धस्याप्यरक्षितस्य निधेरपि स्वयं विनाशः । अपि च । अवर्धमानश्चार्थः काले स्वल्पव्ययोऽप्यञ्जनवत्क्षयमेति । अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव सः ।

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते
बलेन किं यश्च रिपून्न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ९ ॥

यतः ।

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १० ॥
दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै ।
स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ ११ ॥

इति संचिन्त्य नन्दकसंजीवकनामानौ वृषभौ धुरि नियोज्य शकटं नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणिज्येन गतः काश्मीरं प्रति । अन्यच्च ।

अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य च संचयम् ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ १२ ॥

यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥१३॥

अथ गच्छतस्तस्य सुदुर्गनाम्नि महारण्ये संजीवको भग्नजानुर्निपतितः । तमालोक्य वर्धमानोऽचिन्तयत्—

'करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
फलं पुनस्तदेवास्य यद्धिधेर्मनसि स्थितम् ॥ १४ ॥

किं तु ।

विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणाम् ।
तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्ये सिद्धिर्विधीयताम् १५'

इति संचिन्त्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्धमानः पुनः स्वयं धर्मपुरं नाम नगरं गत्वा महाकायमन्यं वृषभमेकं समानीय धुरि नियोज्य चलितः । ततः संजीवकोऽपि कथ कथमपि खुरत्रये भरं कृत्वोत्थितः । यतः—

निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च ।
तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ १६ ॥

नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि ।
कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ १७ ॥

अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं
सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः
कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥ १८ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततो दिनेषु गच्छत्सु संजीवकः स्वेच्छाहारविहारं कृत्वाऽरण्यं भ्राम्यन्हृष्टपुष्टाङ्गो बलवन्ननाद । तस्मिन्वने पिङ्गलकनामा सिंहः स्वभुजोपार्जितराज्यसुखमनुभवन्निवसति । तथा चोक्तम्—

नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः ।
विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ १९ ॥

स चैकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छमगच्छत् । तेन च तत्र सिंहेनाननुभूतपूर्वकमकालघनगर्जितमिव संजीवकनर्दितमश्रावि । तच्छ्रुत्वा पानीयमपीत्वा स चकितः परिवृत्य स्वस्थानमागत्य किमिदमित्यालोचयंस्तूष्णीं स्थितः । स च तथाविधः करटकदमनकाभ्यामस्य मन्त्रिपुत्राभ्यां शृगालाभ्यां दृष्टः । तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः करटकमाह—' सखे करटक, किमित्ययमुदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा सचकितो मन्दं मन्दमवतिष्ठते । ' करटको ब्रूते—' मित्र दमनक, अस्मन्मतेनास्य सेवैव न क्रियते । यदि तथा भवति तर्हि किमनेन स्वामिचेष्टानिरूपणेनास्माकम् । यतोऽनेन राज्ञा विनापराधेन चिरमवधीरिताभ्यामावाभ्यां महद्दुःखमनुभूतम् ।

सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् ।
स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥२०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

शीतवातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः ।
तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥ २१ ॥

अन्यच्च ।

एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।
ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥२२॥

अपरं च ।

एहि मच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥२३॥

किं च ।

अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् ।
आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ २४ ॥

किं च ।

या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥२५॥

अपरं च ।

मौनान्मूर्खः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः ।
धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २६ ॥

विशेषतश्च ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥२७॥'

दमनको ब्रूते–'मित्र, सर्वथा मनसापि नैतत्कर्तव्यम् । यतः ।

कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः ।
अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ २८ ॥

अन्यच्च पश्य ।

कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धूतसंपदः ।
उद्दण्डधवलच्छत्रं वाजिवारणवादिनी ॥ २९ ॥'

करटको ब्रूते–'तथापि किमनेनास्माकं व्यापारेण । यतोऽव्यापारेषु व्यापारः सर्वथा परिहरणीयः । पश्य ।

अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्त्तुमिच्छति ।
स भूमौ निहतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥३०॥

दमनकः पृच्छति–'कथमेतत् ।' करटकः कथयति–

कथा ॥ १ ॥

अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसंनिहितवसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थेन विहारः कर्त्तुमारब्धः । तत्र करपत्रदार्यमाणैकस्तम्भस्य कियद्दूरस्फाटितस्य काष्ठखण्डद्वयमध्ये कीलकः सूत्रधारेण निहितः । तत्र बलवान्वानरयूथः क्रीडन्नागतः । एको वानरः कालप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः । तत्र तस्य मुष्कद्वयं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लम्बमानं काष्ठखण्डद्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टम् । अनन्तरं स च सहजचपलतया महता प्रयत्नेन तं कीलकमाकृष्टवान् । आकृष्टे च कीलके चूर्णिताण्डद्वयः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि–'अव्यापारेषु व्यापारम्' इत्यादि ॥

दमनको ब्रूते–'तथापि स्वामिचेष्टानिरूपणं सेवकेनावश्यं करणीयम् ।' करटको ब्रूते–'सर्वस्मिन्नधिकारे य एव नियुक्तः प्रधानमन्त्री स करोतु । यतोऽनुजीविना पराधिकारचर्चा सर्वथा न कर्तव्या । पश्य–

पराधिकारचर्चां यः कुर्यात्स्वामिहितेच्छया ।
स विषीदति चीत्काराद्गर्दभस्ताडितो यथा ॥ ३१ ॥'

दमनकः पृच्छति–'कथमेतत् ।' करटको ब्रूते–

कथा ॥ २ ॥

अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटको नाम रजकः । स चाभिनववयस्कया वध्वा सह चिरं निधुवनं कृत्वा निर्भरमालिङ्ग्य प्रसुप्तः । तदनन्तरं तद्गृहद्रव्याणि हर्तुं चौरः प्रविष्टः । तस्य प्राङ्गणे गर्दभो बद्धस्तिष्ठति, कुक्कुरश्चोपविष्टोऽस्ति । अथ गर्दभः श्वानमाह–'सखे, भवतस्तावदयं व्यापारः । तत्किमिति त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं न जागरयसि ।' कुक्कुरो ब्रूते–'भद्र, मम नियोगस्य चर्चा त्वया न कर्तव्या । त्वमेव किं न जानासि यथा तस्याहर्निशं गृहरक्षां करोमि । यतोऽयं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चिरान्निर्वृतो ममोपयोगं न जानाति । तेनाधुनापि ममाहारदाने मन्दादरः । यतो विना विधुरदर्शनं स्वामिन उपजीविषु मन्दादरा भवन्ति ।' गर्दभो ब्रूते–'शृणु रे बर्बर,

याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् '।

कुक्कुरो ब्रूते–

'भृत्यान्संभाषयेद्यस्तु कार्यकाले स किं प्रभुः ॥३२॥

यतः ।

आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने ।
पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः ॥ ३३ ॥

ततो गर्दभः सकोपमाह–'अरे दुष्टमते, पापीयांस्त्वं यद्विपत्तौ स्वामिकार्य उपेक्षां करोषि । भवतु तावत् । यथा स्वामी जागरिष्यति तन्मया कर्तव्यम् । यतः ।

पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम् ।
स्वामिनं सर्वभावेन परलोकमपायया ॥ ३४ ॥'

इत्युक्त्वातीव चीत्कारशब्दं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चीत्कारेण प्रबुद्धो निद्रभङ्गकोपादुत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास । तेनासौ पञ्चत्वमगमत् । अतोऽहं ब्रवीमि–' पराधिकारचर्चाम् 'इत्यादि ॥

'पश्य । पशूनामन्वेषणमेवास्मन्नियोगः । स्वनियोगचर्चा क्रियताम् । (विमृश्य ।) किन्त्वद्य तया चर्चया न प्रयोजनम् । यत आवयोर्भक्षितशेषाहारः प्रचुरोऽस्ति ।'

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दमनकः सरोषमाह-' कथमाहारार्थी भवान्केवलं राजानं सेवते । एतदयुक्तमुक्तं त्वया । यतः ।

सुहृदामुपकारकारणा-
द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधै-
र्जठरं को न बिभर्ति केवलम् ॥ ३५ ॥

जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥३६॥

अपि च ।

यस्मिञ्जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
काकोऽपि किं न कुरुते चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ३७॥

पश्य ।

पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः ।
कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ३८॥

अन्यच्च ।

मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितम् ।
प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥३९॥

तथा चोक्तम्-

वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ४० ॥

तथाहि । स्वल्पमप्यतिरिच्यते ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वल्पस्नायुवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न भवेत्तस्य क्षुधः शान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वांछति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ४१

अपरं च । सेव्यसेवकयोरन्तरं पश्य ।

लांगूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ४२ ॥

किं च ।

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै-
र्विज्ञानविक्रमयशोभिरभ्यमानम् ।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः
काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ४३

अपरं च ।

यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे
दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे ।
किं तस्य जीवितफलेन मनुष्यलोके
काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ४४

अपरमपि ।

अहितहितविचारशून्यबुद्धेः
श्रुतिसमये बहुभिस्तिरस्कृतस्य ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः
पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ४५ ॥'

करटको ब्रूते-'आवां तावदप्रधानौ। तदाप्यावयोः किमनया विचारणया।' दमनको ब्रूते-'कियता कालेनामात्याः प्रधानतामवयानतां वा लभन्ते। यतः।

न कस्यचित्कश्चिदिह स्वभावा-
द्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा
स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ४६ ॥

किं च।

आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४७ ॥
यात्ययोऽधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः।
कूपस्य खनिता यद्वत्प्राकारस्येव कारकः ॥ ४८ ॥

तद्भद्रम्। स्वयत्नायत्तो ह्यात्मा सर्वस्य।' करटको ब्रूते-'अथ भवान्किं ब्रवीति।' स आह-'अयं तावत्स्वामी पिङ्गलकः कुतोऽपि कारणात्सचकितः परिवृत्योपविष्टः।' करटको ब्रूते-'किं तत्त्वं जानासि।' दमनको ब्रूते-'किमविदितमस्ति प्रज्ञावताम्। उक्तं च।

न यत्रास्ति गतिर्वायो रश्मीनां च विवस्वतः।
तत्रापि प्रविशत्याशु बुद्धिर्बुद्धिमतां सदा ॥ ४९ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते
हयाश्च नागाश्च वहन्ति देशिताः ।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः
परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ५० ॥

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ५१ ॥

अत्र भयप्रस्तावे प्रज्ञाबलेनाहमेनं स्वामिनमात्मीयं करिष्यामि यतः ।

प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् ।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः ५२॥'

करटको ब्रूते—'सखे, त्वं सेवानभिज्ञः । पश्य ।

अनाहूतो विशेद्यस्तु अपृष्टो बहु भाषते ।
आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥५३॥'

दमनको ब्रूते—'भद्र, कथमहं सेवानभिज्ञः । पश्य ।

किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् ।
यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ५४ ॥

यतः ।

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५५ ॥

अन्यच्च ।

कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात्सम्यगादेशयेति च ।
आज्ञामवितथां कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ ५६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छायेवानुगतः सदा ।
आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतौ वसेत् ॥५७॥'

करटको ब्रूते-' कदाचित्त्वांमनवसरप्रवेशादवमन्यते स्वामी '। स चाह-' अस्त्वेवम् । तथाप्यनुजीविना स्वामिसांनिध्यमवश्यं करणीयम् । यतः ।

दोषभीतेरनारम्भस्तत्कापुरुषलक्षणम् ।
कैरजीर्णभयाद् भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ ५८ ॥

पश्य ।

आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं
विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं वा ।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च
यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ५९ ॥

करटको ब्रूते-'अथ तत्र गत्वा किं वक्ष्यति भवान् ।' स आह-'शृणु, किमनुरक्तो विरक्तो वा मयि स्वामीति ज्ञास्यामि ।' करटको ब्रूते-' किं तज्ज्ञानलक्षणम् ।' दमनको ब्रूते-'शृणु ।

दूरादवेक्षणं हासः संप्रश्नेष्वादरो भृशम् ।
परोक्षेऽपि गुणश्लाघा स्मरणं प्रियवस्तुषु ॥ ६० ॥

असेवके चानुरक्तिर्दानं सप्रियभाषणम् ।
अनुरक्तस्य चिह्नानि दोषेऽपि गुणसंग्रहः ॥ ६१ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

कालयापनमाज्ञानां वर्धनं फलखण्डनम् ।
विरक्तेश्वरचिह्नानि जानीयान्मतिमान्नरः ॥ ६२ ॥

एतज्ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तथा करिष्यामि । यतः ।

अपायसंदर्शनजां विपत्ति-
मुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् ।
मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां
पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ६३ ॥

करटको ब्रूते–'तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि । यतः ।

अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
प्राप्नुयाद्बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च शाश्वतम् ॥ ६४ ॥'

दमनको ब्रूते–'मित्र, माभैषीः । नाहमप्राप्तावसरं वचनं वदिष्यामि । यतः ।

आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमिच्छता ॥ ६५ ॥

यदि च प्राप्तावसरेणापि मया मन्त्रो न वक्तव्यस्तदा मन्त्रित्वमेव ममानुपपन्नम् । यतः ।

कल्पयति येन वृत्तिं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः ।
स गुणस्तेऽपि गुणिना रक्ष्यः संवर्धनीयश्च ॥ ६६ ॥

तद्भद्र, अनुजानिहि माम् । गच्छामि ।' करटको ब्रूते–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'शुभमस्तु । शिवास्ते पन्थानः । यथाभिलषितमनुष्ठीयताम् इति ।

गम्यतामर्थलाभाय क्षेमाय विजयाय च ।
शत्रुपक्षविनाशाय पुनरागमनाय च ॥ ६७ ॥'

ततो दमनको विस्मित इव पिङ्गलकसमीपं गतः । अथ दूरादेव सादरं राज्ञा प्रवेशितः साष्टाङ्गप्रणिपातं प्रणिपत्योपविष्टः । राजाह—'चिराद्दृष्टोऽसि ।' दमनको ब्रूते—'यद्यपि मया सेवकेन श्रीमद्देवपादानां न किंचित्प्रयोजनमस्ति, तथापि प्रातःकालमनुजीविना सांनिध्यमवश्य कर्तव्यमित्यागतोऽस्मि । किं च ।

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन्
कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां
किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ॥ ६८ ॥

यद्यपि चिरेणावधीरितस्य देवपादैर्मे बुद्धिनाशः शङ्क्यते, तदपि न शङ्कनीयम् । यतः ।

कदर्थितस्यापि च धैर्यवृत्ते-
र्बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः ।
अधः कृतस्यापि तनूनपातो
नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ६९ ॥

देव; तत्सर्वथा विशेषज्ञेन स्वामिना भावितव्यम् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ।
यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥७०॥

अन्यच्च ।

निर्विशेषो यदा राजा समं सर्वेषु वर्तते ।
तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ७१ ॥

किंच ।

त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।
नियोजयेत्तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ७२ ॥

यतः ।

स्थान एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च ।
न हि चूडामणिः पादे नूपुरं शिरसा कृतम् ॥ ७३ ॥

अपि च

कनकभूषणसंग्रहणोचितो
यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते ।
न स विराति न चापि विशोभते.
भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७४ ॥

अन्यच्च ।

मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः ।
न हि दोषो मणेरस्ति किंतु साधोरविज्ञता ॥ ७५ ॥

पश्य ।

बुद्धिमानुरक्तोऽयमयं शूर इतो भयम् ।
इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैरापूर्यते नृपः ॥ ७६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तथा हि ।

अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्य हि भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ७७

अन्यच्च ।

किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ।
भक्तं शक्तं च मां राजन्नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ७८ ॥

यतः ।

अवज्ञानाद्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनः
ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे बुधजनः ।
बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती
विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ७९॥

अपरं च ।

जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् ।
नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥ ८० ॥

किं च ।

बालादपि ग्रहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ।
रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् ॥ ८१ ॥'

पिङ्गलकोऽवदत्-'भद्र दमनक, किमेतत् । त्वमस्मदीयप्रधानामात्यपुत्रः सुधीरियन्तं कालं यावत्कुतोऽपि खलवाक्यान्नागतोऽसि । इदानीं यथाभिमतं ब्रूहि ।' दमनको ब्रूते-'देव, पृच्छामि किंचित् । उच्यताम् । उदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा किमिति विस्मित इव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिष्ठति । ' पिङ्गलकोऽवदत्–' भद्रमुक्तं त्वया । किं-त्वेतद्रहस्यं वक्तुं काचिद्विश्वासभूमिर्नास्ति । तथापि त्वं तथाविधः, अतश्च निभृतं कृत्वा कथयामि । शृणु । संप्रति वनमिदमपूर्वसत्त्वाधिष्ठितमतोऽस्माकं त्याज्यम् । अनेन हेतुना विस्मितोऽस्मि । तथा च श्रुतो त्वयापि महानपूर्वशब्दः । शब्दानुरूपेणास्य प्राणिनो महता बलेन भवितव्यम् । ' दमनको ब्रूते–' देव, अस्ति तावदयं महान्भयहेतुः । स शब्दोऽस्माभिरप्याकर्णितः । किंतु स किं मन्त्री यः प्रथमं भूमित्यागं पश्चाद्युद्धं चोपदिशति । देव अस्मिन्कार्यसंदेहे भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः । यतः ।

बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः ।
आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥८२॥ '

सिंहो ब्रूते–'भद्र, महती शङ्का मां बाधते ।' दमनकः पुनराह स्वगतम्–' अन्यथा राज्यसुखं परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुं कथं मां संभाषसे । ' प्रकाशं ब्रूते–' देव, यावदहं जीवामि तावद्भयं न कर्तव्यम् । किंतु करटकादयोऽप्याश्वास्यन्ताम् । यस्मादापत्प्रतीकारकाले दुर्लभः पुरुषसमवायः । '

ततस्तौ दमनककरटकौ राज्ञा सर्वस्वेनापि पूजितौ भयप्रतीकारं प्रतिज्ञाय चलितौ । करटको गच्छन्दमन-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कमाह-'सखे, किं शक्यप्रतीकारो भयहेतुरशक्यप्रतीकारो वेति न ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथमयं महाप्रसादो गृहीतः। यतोऽनुपकुर्वाणो न कस्याप्युपायनं गृह्णीयाद्विशेषतो राज्ञः। पश्य।

यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे।
मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ८३ ॥

तथा हि।

बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः।
महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८४ ॥'

दमनको विहस्याह-'मित्र, तूष्णीमास्यताम् ज्ञातं मया भयकारणम्। बलीवर्दनर्दितं तत्। वृषभाश्चास्माकमपि भक्ष्याः। किं पुनः सिंहस्य।' करटको ब्रूते-'यद्येवं तदा किं पुनः स्वामित्रासस्तत्रैव किमिति नापनीतः।' दमनको ब्रूते '-यदि स्वामित्रासस्तत्रैव मुच्यते तथा कथमयं महाप्रसादलाभः स्यात्। अपरं च।

निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद्दधिकर्णवत् ॥ ८५ ॥

करटकः पृच्छति-'कथमेतत्।' दमनकः कथयति-

कथा ॥ ३ ॥

अस्त्युत्तरापथेऽर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते दुर्दान्तो नाम महाविक्रमः सिंहः। तस्य पर्वतकन्दरमधिशयानस्य केसराग्रं कश्चिन्मूषिकः प्रत्यहं छिनत्ति। ततः केसराग्रं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लूनं दृष्ट्वा कुपितो विवरान्तरर्गतं मूषिकमलभमानोऽचिन्तयत्–' किं विधेयमत्र भवति । अथवा एवं श्रूयते ।

क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।
तमाहन्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥ ८६ ॥ '

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा विश्वासं कृत्वा दधिकर्णनामा बिडालो यत्नेनानीय मांसाहारं दत्त्वा स्वकन्दरे स्थापितः । अनन्तरं तद्भयान्मूषिकोऽपि बिलान्न निःसरति । तेनासौ सिंहोऽक्षतकेसरः सुखं स्वपिति । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति तदा तदा मांसाहारदानेन तं बिडालं संवर्धयति ।

अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः संचरन्बिडालेन प्राप्तो व्यापादितश्च । अनन्तरं स सिंहोऽनेककालं यावन्मूषिकं न पश्यति तत्कृतरावमपि न शृणोति तदा तस्यानुपयोगाद्बिडालस्याप्याहारदाने मन्दादरो बभूव । ततोऽसावाहारविरहाद्दुर्बलो दधिकर्णोऽवसन्नो बभूव । अतोऽहं ब्रवीमि–' निरपेक्षो न कर्तव्यः ' इत्यादि ।

ततो दमनककरटकौ संजीवकसमीपं गतौ । तत्र करटकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः ।

दमनकः संजीवकसमीपं गत्वाब्रवीत्–' अरे वृषभ, एषोऽहं राज्ञा पिङ्गलकेनारण्यरक्षार्थं नियुक्तः । सेनापतिः करटकः समाज्ञापयति–' सत्वरमागच्छ । न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेदस्मदरण्याद्दूरमपसर। अन्यथा ते विरुद्धं फलं भविष्यति।' न जाने क्रुद्धः स्वामी किं विधास्यति।' तच्छ्रुत्वा संजीवकश्चायात्। यतः-

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरः।
पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रविहितो वधः॥ ८७॥

ततो देशव्यवहारानभिज्ञः संजीवकः सभयमुपसृत्य साष्टाङ्गपातं करटक प्रणतवान्। तथा चोक्तम्-

मतिरेव बलाद्गरीयसी
यदभावे करिणामियं दशा।
इति घोषयतीव डिण्डिमः
करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन्॥ ८८॥

अथ सजीवकः साशङ्कमाह-'सेनापते, किं मया कर्तव्यम्। तदभिधीयताम्।' करटको ब्रूते-'वृषभ, अत्र कानने तिष्ठसि। अस्मद्देवपादारविन्दं प्रणम।' संजीवको ब्रूते-'तदभयवाचं मे यच्छ। गच्छामि।' करटको ब्रूते-'शृणु रे बलीवर्द, अलमनया शङ्कया। यतः।

प्रतिवाचमदत्त केशवः
शपमानाय न चेदिभूभुजे।
अनुहुंकुरुते घनध्वनिं
नहि गोमायुरुतानि केसरी॥ ८९॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो
मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।
समुच्छ्रितानेव तरून्प्रबाधते
महान्महत्येव करोति विक्रमम् ॥ ९० ॥'

ततस्तौ संजीवकं कियद्दूरे संस्थाप्य पिङ्गलकसमीपं गतौ । ततो राज्ञा सादरमवलोकितौ प्रणम्योपविष्टौ । राजाह–'त्वया स दृष्टः ।' दमनको ब्रूते–'देव, दृष्टः । किंतु यद्देवेन ज्ञातं तत्तथा । महानेवासौ देवं द्रष्टुमिच्छति । किंतु महाबलोऽसौ ततः संजीभूयोपविश्य दृश्यताम् । शब्दमात्रादेव न भेतव्यम् । तथा चोक्तम्–

शब्दमात्रान्न भेतव्यमज्ञात्वा शब्दकारणम् ।
शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टनी गौरवं गता ॥ ९१ ॥'

राजाह–'कथमेतम् ।' दमनकः कथयति–

कथा ॥ ४ ॥

अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम् । तच्छिखरप्रदेशे घंटाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः श्रूयते । एकदा घण्टामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण व्यापादितः । तत्पाणिपतिता घण्टा वानरैः प्राप्ता । वानरास्तां घण्टामनुक्षणं वादयन्ति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततो नगरजनैः स मनुष्यः खादितो दृष्टः, प्रतिक्षणं घण्टारवश्च श्रूयते। अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मनुष्यान्खादति घण्टाश्च वादयतीत्युक्त्वा सर्वे जना नगरात्पलायिताः। ततः करालया नाम कुट्टन्या विमृश्यानवसरोऽयं घण्टावादः। तत्किं मर्कटा घण्टां वादयन्तीति स्वयं विज्ञाय राजा विज्ञापितः-'देव, यदि कियद्धनोपक्षयः क्रियते, तदाहमेनं घण्टाकर्णं साधयामि।' ततो राज्ञा तस्यै धनं दत्तम्। कुट्टन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिपूजागौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि। ततो घण्टां परित्यज्य वानराः फलासक्ता बुभूवुः। कुट्टनी च घण्टां गृहीत्वा नगरमागता सर्वजनपूज्याभवत्। अतोऽहं ब्रवीमि-'शब्दमात्रान्न भेतव्यम्' इत्यादि।

अथ कदाचित्तस्य सिंहस्य भ्राता स्तब्धकर्णनामा सिंहः समागतः। तस्यातिथ्यं कृत्वा समुपवेश्य पिङ्गलकस्तदाहाराय पशुं हन्तुं चलितः। अत्रान्तरे संजीवको वदति-'देव, अद्य हतमृगाणां मांसानि क्व'। राजाह-'दमनककरटकौ जानीतः' संजीवको ब्रूते-'ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा।' सिंहो विमृश्याह-'नास्त्येव तत्।' संजीवको ब्रूते-'कथमेतावन्मांसं ताभ्यां खादितम्।' राजाह-'खादितं व्ययितमवधी-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रितं च । प्रत्यहमेष क्रमः । ' संजीवको ब्रूते– ' कथं श्रीमद्देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते । ' राजाह– ' मदीया गोचरेणैव क्रियते । ' अथ संजीवको ब्रूते–'नैतदुचितम् । तथा चोक्तम्–

नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तुः किंचिदपि स्वयम् ।
कार्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जगतीपते ॥ ९२ ॥

अन्यच्च ।

कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः ।
नृपते किंक्षणो मूर्खो दरिद्रः किंवराटकः ॥ ९३ ॥
स ह्यमात्यः सदा श्रेयान्काकिनीं यः प्रवर्धयेत् ।
कोशाः कोशवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ९४
किं चान्यैर्न कुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः ।
धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किं पुनः परैः ॥ ९५ ॥

एतच्च राज्ञः प्रधानं दूषणम्, पश्य–

अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथार्जनमधर्मतः ।
मोक्षणं दूरसंस्थानां कोशव्यसनमुच्यते ॥ ९६ ॥

यतः ।

क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया ।
परिक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ ९७ ॥ '

तच्छ्रुत्वा स्तब्धकर्णो ब्रूते–' शृणु भ्रातः, चिराश्रितावेतौ दमनककरटकौ संधिविग्रहकार्याधिकारिणौ च

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कदाचिदर्थाधिकारे न नियोक्तव्यौ । अपरं च नियोगप्रस्तावे यन्मया श्रुतं तत्कथ्यते ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते ।
ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति॥ ९८ ॥
नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् ।
सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ ९९ ॥
अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः ।
स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ १०० ॥
उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते ।
उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥ १०१ ॥
उपांशु क्रीडितोऽमात्यः स्वयं राजायते यतः ।
अवज्ञा क्रियते तेन सदा परिचयाद्ध्रुवम् ॥ १०२ ॥
अन्तर्दुष्टः क्षमायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।
शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपते ॥ १०३ ॥
सदामात्यो न साध्यः स्यात्समृद्धः सर्व एव हि ।
सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ १०४ ॥
प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरीवर्तोऽनुरोधनम् ।
उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणम् १०५॥
नियोगार्थग्रहोपायो राज्ञां नित्यपरीक्षणम् ।
प्रतिपत्तिप्रदानं च तथा कर्मविपर्ययः ॥ १०६ ॥
निपीडिता वमन्त्युच्चैरन्तःसारं महीपते ।
दुष्टव्रणा इव प्रायो भवन्ति हि नियोगिनः ॥१०७॥

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुहुर्नियोगिनो बाध्या वसुधारा महीपते ।
सकृत्किं पीडितं स्तनवस्त्रं मुञ्चेद्द्रुतं पयः ॥ १०८ ॥

एतत्सर्वं यथावसरं ज्ञात्वा व्यवहर्तव्यम् । ' सिंहो ब्रूते- ' अस्ति तावदेवम् । किंत्वेतौ सर्वथा न मम वचनकारिणौ । ' स्तब्धकर्णो ब्रूते–'एतत्सर्वमनुचितं सर्वथा । यतः ।

आज्ञाभङ्गकरान्राजा न क्षमेत्स्वसुतानपि ।
विशेषः को नु राज्ञश्च राज्ञाश्चित्रगतस्यच ॥ १०९ ॥

स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री
नष्टेन्द्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ११० ॥

अपरं च ।

तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ।
नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत्पितेव हि ॥ १११ ॥

भ्रातः सर्वथास्मद्वचनं क्रियताम् । व्यवहारोऽप्यस्माभिः कृत एव । अयं संजीवकः सस्यभक्षकोऽर्थाधिकारे नियुज्यताम् । ' एतद्वचनात्तथानुष्ठिते सति तदारभ्य पिङ्गलकसंजीवकयोः सर्वबन्धुपरित्यागेन महता स्नेहेन कालोऽतिवर्तते । ततोऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद्दमनककरटकावन्योन्यं चिन्तयतः । तदाह दमनकः करटकम्–' मित्र, किं कर्तव्यम् । आत्मकृ-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तोयं दोषः । स्वयंकृतेऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितम् । तथा चोक्तम्-

स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा बद्धात्मानं च दूतिका ।
आदित्सुश्च मणिं साधुः स्वदोषाद्दुःखिता इमे ११२॥'

करटको ब्रूते-'कथमेतत् ।' दमनकः कथयति-

कथा ॥ ५ ॥

अस्ति काञ्चनपुरनाम्नि नगरे वीरविक्रमो राजा । तस्य धर्माधिकारिणा कश्चिन्नापितो वध्यभूमिं नीयमानः कन्दर्पकेतुनाम्ना परिव्राजकेन साधुद्वितीयकेन नायं हन्तव्य इत्युक्त्वा वस्त्राञ्चले धृतः । राजपुरुषा ऊचुः-'किमिति नायं वध्यः ।' स आह-'श्रूयताम् ।' 'स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा' इत्यादि पठति । त आहुः-'कथमेतत् ।' परिव्राजकः कथयति-'अहं सिंहलद्वीपे भूपतेर्जीमूतकेतोः पुत्रः कन्दर्पकेतुर्नाम । एकदा केलिकाननावस्थितेन मया पोतवणिङ्मुखाच्छ्रुतं यदत्र समुद्रमध्ये चतुर्दश्यामाविर्भूतकल्पतरुतले रत्नावलीकीरणकर्बुरपर्यङ्के स्थिता सर्वालंकारभूषिता लक्ष्मीरिव वीणां वादयन्ती कन्या काचिद्दृश्यत इति । ततोऽहं पोतवणिजमादाय पोतमारुह्य तत्र गतः । अनन्तरं तत्र गत्वा पर्यङ्केऽर्धमग्ना तथैव सावलोकिता । ततस्तल्लावण्यगुणाकृष्टेन मयापि तत्पश्चाज्झम्पो दत्तः । तदनन्तरं

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कनकपत्तनं प्राप्य सुवर्णप्रासादे तथैव पर्यङ्के स्थिता विद्याधरीभिरुपास्यमाना मयालोकिता। तयाप्यहं दूरादेव दृष्ट्वा सखीं प्रस्थाप्य सादरं संभाषितः। तत्सख्या च मया पृष्टया समाख्यातम्–'एषा कन्दर्पकेलिनाम्नो विद्याधरचक्रवर्तिनः पुत्री रत्नमञ्जरी नाम प्रतिज्ञापिता विद्यते। यः कनकपत्तनं स्वचक्षुषागत्य पश्यति स एव पितुरगोचरोऽपि मां परिणेष्यतीति मनसः संकल्पः। तदेनां गान्धर्वविवाहेन परिणयतु भवान्।' अथ तत्र वृत्ते गान्धर्वविवाहे तया सह रममाणस्तत्राहं तिष्ठामि तत एकदा रहसि तयोक्तम्–'स्वामिन्, स्वेच्छया सर्वमिदमुपभोक्तव्यम्। एषा चित्रगता स्वर्णरेखा नाम विद्याधरी न कदाचित्स्प्रष्टव्या।' पश्चादुपजातकौतुकेन मया स्वर्णरेखा स्वहस्तेन स्पृष्टा। तया चित्रगतयाप्यहं चरणपद्मेन ताडित आगत्य स्वराष्ट्रे पतितः। अथ दुःखार्तोऽहं परिव्रजितः पृथिवीं परिभ्राम्यन्निमां नगरीमनुप्राप्तः। अत्र चातिक्रान्ते दिवसे गोपगृहे सुप्तः सन्नपश्यम्। प्रदोषसमये सुहृदां पालनं कृत्वा स्वगेहमागतो गोपः स्ववधूं दूत्या सह किमपि मन्त्रयन्तीमपश्यत्। ततस्तां गोपीं ताडयित्वा स्तम्भे बद्ध्वा सुप्तः। ततोऽर्धरात्रे एतस्य नापितस्य वधूर्दूती पुनस्तां गोपीमुपेतावदत्–'तव विरहानलदग्धोऽसौ स्मरशरजर्जरितो मुमूर्षुरिव वर्तते। तथा चोक्तम्–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रजनीचरनाथेन खण्डिते तिमिरे निशि।
यूनां मनांसि विव्याध दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनोभवः॥११३॥

तस्य तादृशीमवस्थामवलोक्य परिक्लिष्टमनास्त्वामनुवर्तितुमागता। तदहमत्रात्मानं बद्ध्वा तिष्ठामि। त्वं तत्र गत्वा तं संतोष्य सत्वरमागमिष्यसि।' तथानुष्ठिते सति स गोपः प्रबुद्धोऽवदत्। इदानीं त्वां पापिष्ठां जारान्तिकं नयामि। ततो यदासौ न किंचिदपि ब्रूते तदा क्रुद्धो गोपः 'दर्पान्मम वचसि प्रत्युत्तरमपि न ददासि' इत्युक्त्वा कोपेन तेन कर्तिकामादायास्या नासिका छिन्ना। तथा कृत्वा पुनः सुप्तो गोपो निद्रामुपगतः। अथागत्य गोपी दूतीमपृच्छत्-'का वार्ता।' दूत्योक्तम्-'पश्य माम्। मुखमेव वार्तां कथयति।' अनन्तरं सा गोपी तथा कृत्वात्मानं बद्ध्वा स्थिता। इयं च दूती तां छिन्ननासिकां गृहीत्वा स्वगृहं प्रविश्य स्थिता। ततः प्रातरेवानेन नापितेन स्ववधूः क्षुरभाण्डं याचिता सती क्षुरमेकं प्रादात्। ततोऽसमग्रभाण्डे प्राप्ते समुपजातकोपोऽयं नापितस्तं क्षुरं दूरादेव गृहे क्षिप्तवान्। अथ कृतार्तरावेयं विनापराधेन मे नासिकानेन च्छिन्नेत्युक्त्वा धर्माधिकारिसमीपमेनमानीतवती।

सा च गोपी तेन गोपेन पुनः पृष्टोवाच-'अरे पापाधम! को मां महासतीं विरूपयितुं समर्थः। मम व्यवहारमकल्मषमष्टौ लोकपाला एव जानन्ति। यतः-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ११४ ॥

यद्यहं परमसती स्याम् त्वां विहायान्यं न जाने, पुरुषान्तरं स्वप्नेऽपि नहि भजे तेन धर्मेण छिन्नापि मम नासिकाच्छिन्नास्तु। मया त्वं भस्म कर्तुं शक्यसे। किंतु स्वामी त्वम्, लोकभयादुपेक्षे त्वाम्। पश्य मन्मुखम्। ततो यावदसौ गोपो दीपं प्रज्वाल्य तन्मुखमवलोकते तावदुन्नसं मुखमवलोक्य तच्चरणयोः पतितः—'धन्योऽहं यस्येदृशी भार्या परमसाध्वी' इत्युवाच। योऽयमास्ते साधुरेतद्वृत्तान्तमपि कथयामि। अयं स्वगृहान्निर्गतो द्वादशवर्षैर्मलयोपकण्ठादिमां नगरीमनुप्राप्तः। अत्र वेश्यागृहे सुप्तः। तस्याः कुट्टन्या गृहद्वारि स्थापितकाष्ठघटितवेतालस्य मूर्धनि रत्नमेकमुत्कृष्टमास्ते। तत्र लुब्धेनानेन साधुना रात्रावुत्थाय रत्नं ग्रहीतुं यत्नः कृतः। तदा तेन वेतालेन सूत्रसंचारितबाहुभ्यां पीडितः सन्नार्तनादमयं चकार। पश्चादुत्थाय कुट्टन्योक्तम्—'पुत्र, मलयोपकण्ठादागतोऽसि। तत्सर्वरत्नानि प्रयच्छास्मै। नो चेदनेन न त्यक्तव्योऽसि।' इत्थमेवायं चेटकः। ततोऽनेन सर्वरत्नानि समर्पितानि यथायमपहृतसर्वस्वोऽस्मासु समागत्य मिलि-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तः । एतत्सर्वं श्रुत्वा राजपुरुषैर्न्याये धर्माधिकारी प्रवर्तितः । अनन्तरं तेन सा दूती गोपी च ग्रामाद्बहिर्निःसारिते । नापितश्च गृहं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि– 'स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा ।' इत्यादि । अथ स्वयंकृतोऽयं दोषः । अत्र विलपनं नोचितम् (क्षणं विमृश्य ।) मित्र, यथानयोः सौहार्दं मया कारितं तथा मित्र, भेदोऽपि मया कार्यः । यतः ।

अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिपेशलाः ।
समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥ ११५ ॥

अपरं च ।

उत्पन्नेष्वपि कार्येषु मतिर्यस्य न हीयते ।
स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा॥११६ ॥'

करटकः पृच्छति– 'कथमेतत्। ' दमनकः कथयति–

कथा ॥ ६ ॥

अस्ति द्वारवत्यां पुर्यां कस्यचिद्गोपस्य वधूर्बन्धकी । सा ग्रामस्य दण्डनायकेन तत्पुत्रेण च समं रमते । तथा चोक्तम्–

नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना ॥ ११७॥

अन्यच्च ।

न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया ।
न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमाः स्त्रियः ॥११८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यतः ।

गुणाश्रयं कीर्तियुतं च कान्तं
पतिं रतिज्ञं सधनं युवानम् ।
विहाय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति
नरान्तरं शीलगुणादिहीनम् ॥ ११९ ॥

अपरं च ।

न तादृशीं प्रीतिमुपैति नारी
विचित्रशय्यां शयितापि कामम् ।
यथा हि दूर्वादिविकीर्णभूमौ
प्रयाति सौख्यं परकान्तसङ्गात् ॥ १२० ॥

अथ कदाचित्सा दण्डनायकपुत्रेण सह रममाणा तिष्ठति । अथ दण्डनायकोऽपि रन्तुं तत्रागतः । तमायान्तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले निक्षिप्य दण्डनायकेन सह तथैव क्रीडति । अनन्तरं तस्या भर्ता गोपो गोष्ठात्समागतः । तमालोक्य गोप्योक्तम्–'दण्डनायक, त्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन्सत्वरं गच्छ ।' तथा तेनानुष्ठिते गोपेन गृहमागत्य भार्या पृष्टा । 'केन कार्येण दण्डनायकः समागत्यात्र स्थितः ।' सा ब्रूते– 'अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः । स च पलायमानोऽप्यत्रागत्य प्रविष्टो मया कुशूले निक्षिप्य रक्षितः । तत्पित्रा चान्विष्यात्र न दृष्टः । अत एवायं दण्डनायकः क्रुद्ध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एव गच्छति । ' ततः सा तत्पुत्रं कुशूलाद्बहिष्कृत्य दर्शितवती । तथा चोक्तम्-

आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।
षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥१२१॥

अतोऽहं ब्रवीमि- ' उत्पन्नेष्वपि कार्येषु । ' इत्यादि ॥

करटको ब्रूते-' अस्त्वेवम् । किंत्वनयोर्महानन्योन्य-निसर्गोपजातस्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः । ' दमनको ब्रूते-उपायः क्रियताम् । तथा चोक्तम्-

उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो निपातितः ॥१२२॥

करटकः पृच्छति- ' कथमेतत् । ' दमनकः कथयति-

कथा ॥ ७ ॥

कस्मिंश्चित्तरौ वायसदंपती निवसतः । तयोश्चापत्यानि तत्कोटरावस्थितेन कृष्णसर्पेण खादितानि । ततः पुनर्गर्भवती वायसी वायसमाह- ' नाथ, त्यजतामयं तरुः । यतश्चात्रावस्थितकृष्णसर्पेणावयोः संततिः सततं भक्ष्यते अतश्चावयोः सन्ततिः कदाचिदपि न भविष्यति । यतः ।

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ १२३ ॥'

वायसो ब्रूते- ' प्रिये, न भेतव्यम् । वारंवारं मयैतस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

महापराधः सोढः इदानीं पुनर्न क्षन्तव्यः । 'वायस्याह– 'कथमेतेन बलवता सार्धं भवान्विग्रहीतुं समर्थः ?' वायसो ब्रूते– 'अलमनया शङ्कया । यतः ।

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।
पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥१२४॥

वायसी विहस्याह– 'कथमेतत् ।' वायसः कथयति– कथा ॥ ८ ॥

अस्ति मन्दरनाम्नि पर्वते दुर्दान्तो नाम सिंहः । स च सर्वदा पशूनां वधं कुर्वन्नास्ते । ततः सर्वैः पशुभिर्मिलित्वा स सिंहो विज्ञप्तः–'मृगेन्द्र, किमर्थमेकदा बहुपशुघातः क्रियते । यदि प्रसादो भवति तदा वयमेव भवदाहाराय प्रत्यहमेकैकं पशुमुपढौकयामः ।' ततः सिंहेनोक्तम्–'यद्येतदभिमतं भवतां तर्हि भवतु तत् ।' ततः प्रभृत्येकैक पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते । अथ कदाचिद्वृद्धशशकस्य वारः समायातः । सोऽचिन्तयत्–

'त्रासहेतोर्विनीतस्तु क्रियते जीविताशया ।
पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयनेन मे ॥१२५॥

तन्मन्दं मन्दं गच्छामि ।' ततः सिंहोऽपि क्षुधापीडितः कोपात्तमुवाच–'कुतस्त्वं विलम्ब्य समागतोऽसि ।' शशकोऽब्रवीत्– 'देव, नाहमपराधी । आगच्छन्पथि सिंहान्तरेण बलाद्धृतः ॥ तस्याग्रे पुनरागमनाय शपथं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रागतोऽस्मि । ' सिंहः स-कोपमाह–' सत्वरं गत्वा दुरात्मानं दर्शय क्व स दुरात्मा तिष्ठति । ' ततः शशकस्तं गृहीत्वा गभीरकूपं दर्शयितुं गतः । तत्रागत्य ' स्वयमेव पश्यतु स्वामी ' इत्युक्त्वा तस्मिन्कूपजले तस्य सिंहस्यैव प्रतिबिम्बं दर्शितवान् । ततोऽसौ क्रोधाध्मातो दर्पात्तस्योपर्यात्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि–' बुद्धिर्यस्य ' इत्यादि ॥

वायस्याह–'श्रुतं मया सर्वम् । संप्रति यथा कर्तव्यं तद्ब्रूहि । ' वायसोऽवदत्–' अत्रासन्ने सरसि राजपुत्रः प्रत्यहमागत्य स्नाति । स्नानसमये तदङ्गादवतारितं तीर्थशिलानिहितं कनकसूत्रं चञ्च्वा विधृत्यानीयास्मिन्कोटरे धारयिष्यसि । ' अथ कदाचित्स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितम् । अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्ते राजपुरुषैस्तत्र तरुकोटरे कृष्णसर्पो दृष्टो व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि– ' उपायेन हि यच्छक्यम् ' इत्यादि ॥

करटको ब्रूते– ' यद्येवं तर्हि गच्छ । शिवास्ते सन्तु पन्थानः । ' ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच– ' देव, आत्ययिकं किमपि महाभयकारि कार्यं मन्यमानः समागतोऽस्मि । यतः ।

आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः ॥ १२६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् ।
राजकार्यपरिध्वंसी मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ १२७॥

तथा हि पश्य । अमात्यानामेष क्रमः ।

वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् ।
न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥१२८॥'

पिङ्गलकः सादरमाह–'अथ भवान्किं वक्तुमिच्छति'। दमनको ब्रूते–'देव संजीवकस्तवोपर्यसदृशव्यवहारीव लक्ष्यते । तथा चास्मत्संनिधाने श्रीमद्देवपादानां शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति ।' एतच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः सभयं साश्चर्यं मत्वा तूष्णीं स्थितः । दमनकः पुनराह–'देव, सर्वामात्यपरित्यागं कृत्वैक एवायं यत्त्वया सर्वाधिकारी कृतः स एव महान् दोषः । यतः ।

अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च
विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य
तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १२९ ॥

अपरं च ।

एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ञः प्रमाणं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुह्यति १३०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रागतोऽस्मि । ' सिंहः स-कोपमाह—' सत्वरं गत्वा दुरात्मानं दर्शय क्व स दुरात्मा तिष्ठति । ' ततः शशकस्तं गृहीत्वा गभीरकूपं दर्शयितुं गतः । तत्रागत्य ' स्वयमेव पश्यतु स्वामी ' इत्युक्त्वा तस्मिन्कूपजले तस्य सिंहस्यैव प्रतिबिम्बं दर्शितवान् । ततोऽसौ क्रोधाध्मातो दर्पात्तस्योपर्यात्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि—' बुद्धिर्यस्य ' इत्यादि ॥

वायस्याह—'श्रुतं मया सर्वम् । संप्रति यथा कर्तव्यं तद्ब्रूहि । ' वायसोऽवदत्—' अत्रासन्ने सरसि राजपुत्रः प्रत्यहमागत्य स्नाति । स्नानसमये तदङ्गादवतारितं तीर्थशिलानिहितं कनकसूत्रं चञ्चवा विधृत्यानीयास्मिन्कोटरे धारयिष्यसि । ' अथ कदाचित्स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितम् । अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्ते राजपुरुषैस्तत्र तरुकोटरे कृष्णसर्पो दृष्टो व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि— ' उपायेन हि यच्छक्यम् ' इत्यादि ॥

करटको ब्रूते— ' यद्येवं तर्हि गच्छ । शिवास्ते सन्तु पन्थानः । ' ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच— ' देव, आत्ययिकं किमपि महाभयकारि कार्यं मन्यमानः समागतोऽस्मि । यतः ।

आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः ॥ १२६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् ।
राजकार्यपरिध्वंसी मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ १२७॥

तथा हि पश्य । अमात्यानामेष क्रमः ।

वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् ।
न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥१२८॥'

पिङ्गलकः सादरमाह–'अथ भवान्किं वक्तुमिच्छति'। दमनको ब्रूते–'देव संजीवकस्तवोपर्यसदृशव्यवहारीव लक्ष्यते । तथा चास्मत्संनिधाने श्रीमद्देवपादानां शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति ।' एतच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः सभयं साश्चर्यं मत्वा तूष्णीं स्थितः । दमनकः पुनराह–'देव, सर्वामात्यपरित्यागं कृत्वैक एवायं यत्त्वया सर्वाधिकारी कृतः स एव महान् दोषः । यतः ।

अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च
विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य
तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १२९ ॥

अपरं च ।

एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ञः प्रमाणं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुह्यति १३०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥१३१॥

किं च ।

यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सोऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत्संचारकैर्विना ॥ १३२ ॥

सर्वकार्येषु स्वेच्छातः प्रवर्तते । तदत्र प्रमाणं स्वामी । एतच्च जानाति ।

न सोऽस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियम् ।
परस्य युवतीं रम्यां सादरं नेक्षतेऽत्र कः ॥१३३॥'

सिंहो विमृश्याह–'भद्र, यद्यप्येवं तथापि सजीवकेन सह मम महान्स्नेहः । पश्य ।

कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ।
अशेषदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥१३४॥

अन्यच्च ।

अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।
दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वह्नावनादरः ॥ १३५ ॥'

दमनकः पुनरेवाह–'देव, स एवातिदोषः । यतः ।

यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोहयति पार्थिवः ।
सुतेऽमात्येऽप्युदासीने स लक्ष्म्याश्रीयते जनः१३६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शृणु देव,

अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः॥१३७॥

त्वया च मूलभृत्यानपास्यायमागन्तुकः पुरस्कृतः । एतच्चानुचितं कृतम् । यतः ।

मूलभृत्यान्परित्यज्य नागन्तून्प्रति मानयेत् ।
नातः परतरो दोषो राज्यभेदकरो यतः ॥ १३८॥'

सिंहो ब्रूते–'किमाश्चर्यम् मया यदभयवाचं दत्त्वानीतः संवर्धितश्च । तत्कथं मह्यं द्रुह्यति ।' दमनको ब्रूते–'देव,

दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः ।
स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम्१३९॥

अपर च ।

स्वेदितो मर्दितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः ।
मुक्तो द्वादशभिर्वर्षैः श्वपुच्छः प्रकृतिं गतः॥१४०॥

अन्यच्च ।

वर्धनं वाथ सन्मानं खलानां प्रीतये कुतः ।
फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः॥१४१॥

पश्य ।

यः स्वभावो हि यस्यास्ति स तेन दुरतिक्रमः ।
श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥१४२॥

अतोऽहं ब्रवीमि–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपृष्टोऽपि हितं ब्रूयाद्यस्य नेच्छेत्पराभवम्।
एष एव सतां धर्मो विपरीतमतोऽन्यथा ॥१४३॥

तथा चोक्तम्-

स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान्यः सद्भिरभ्यर्च्यते।
सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते
तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः १४४॥

यदि संजीवकव्यसनार्दितो विज्ञापितोऽपि स्वामी न निवर्तते तदा भृत्यस्य न दोषः। तथा च।

नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं
यथेष्टं स्वच्छन्द प्रविचरति मत्तो गज इव।
ततो मानध्मातः स पतति यदा शोकगहने
तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निज वेत्त्यविनयम्॥१४५॥'

पिङ्गलकः स्वगतम्।

'न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत्।
आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूजयेच्च वा ॥ १४६॥

तथा चोक्तम्-

गुणदोषावनिश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे।
स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्सर्पमुखे करः॥१४७॥'

प्रकाशं ब्रूते-'त। संजीवकः किं प्रत्यादिश्यताम्।'

दमनकः ससंभ्रममाह-'देव, मा मैवम्। एतावता मन्त्रभेदो जायते। तथा ह्युक्तम्-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मन्त्रबीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा ।
मनागपि न भिद्येत तद्भिन्नं न प्ररोहति ॥ १४८ ॥

किं च ।

आदेयस्य प्रदेयस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥ १४९ ॥

तदवश्यं समारब्धं महता प्रयत्नेन संपादनीयम् ।

किं च ।

मन्त्रो योध इवाधीरः सर्वाङ्गैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १५० ॥

यद्यसौ दृष्टदोषोऽपि दोषान्निवर्त्य संधातव्यस्तदतीवानुचितम् । यतः ।

सकृद्दुष्टं तु यो मित्रं पुनः संधातुमिच्छति ।
स मृत्युमेव गृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १५१ ॥'

सिंहो ब्रूते–'ज्ञायतां तावत्किमस्माकमसौ कर्तुं सं[illegible]ः।'
दमनक आह–'देव,

अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ।
पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥ १५२ ॥'

सिंहः पृच्छति–'कथमेतत् ।' दमनकः कथयति–

कथा ॥ ९ ॥

दक्षिणसमुद्रतीरे टिट्टिभदंपती निवसतः । तत्र चासन्नप्रसवा टिट्टिभी भर्तारमाह–'नाथ, प्रसवयोग्यस्थानं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निभृतमनुसंधीयताम् ।' टिट्टिभोऽवदत्-'भार्ये, नन्विदमेव स्थानं प्रसूतियोग्यम् ।' सा ब्रूते-'समुद्रवेलया व्याप्यते स्थानमेतत् ।' टिट्टिभोऽवदत्-'किमहं निर्बलः यन्मम गृहावस्थितानि समुद्रेणापहर्त्तव्यान्यण्डानि, अहं च निग्रहीतव्यः ।' टिट्टिभी विहस्याह-'स्वामिन्, त्वया समुद्रेण च महदन्तरम् ।

अथवा ।

पराभवं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं च वेत्ति यः ।
अस्तीह यस्य विज्ञानं कृच्छ्रेणापि न सीदति १५३

अपि च ।

अनुचितकार्यारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा ॥
प्रमदाजनविश्वासो मृत्योर्द्वाराणि चत्वारि ॥ १५४ ॥'

ततः कृच्छ्रेण स्वामिवचनात्सा तत्रैव प्रसूता । एतत्सर्वं श्रुत्वा समुद्रेणापि तच्छक्तिज्ञानार्थं तदण्डान्यपहृतानि । ततष्टिट्टिभी शोकार्ता भर्तारमाह-'नाथ, कष्टमापतितम् । तान्यण्डानि मे नष्टानि ।' टिट्टिभोऽवदत्-'प्रिये, मा भैषीः ।' इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य समीपं गतः । तत्र गत्वा सकलवृत्तान्तं टिट्टिभेन भगवतो गरुडस्य पुरतो निवेदितम्-'देव, समुद्रेणाहं स्वगृहावस्थितो विनापराधेनैव निगृहीतः ।' ततस्तद्वचनमाकर्ण्य गरुत्मता प्रभुर्भगवान्नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतुर्विज्ञप्तः । स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समुद्रमण्डदानायादिदेश । ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रेण तान्यण्डानि टिट्टिभाय समर्पितानि । अतोऽहं ब्रवीमि– 'अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा' इत्यादि ।

राजाह–'कथमसौ ज्ञातव्यो द्रोहबुद्धिरिति ।' दमनको ब्रूते– 'यदासौ सदर्पः शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकित्तमिवागच्छति तदा ज्ञास्यति स्वामी ।' एवमुक्त्वा संजीवकसमीपं गतः । तत्र गतश्च मन्दं मन्दमुपसर्पन्विस्मितमिवात्मानमदर्शयत् । संजीवकेन सादरमुक्तम्– 'भद्र, कुशलं ते ।' दमनको ब्रूते–'अनुजीविनां कुतः कुशलम् । यतः ।

संपत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतम् ।
स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥१५५॥

अन्यच्च ।

कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः, स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को वास्ति राज्ञां प्रियः । कः कालस्य भुजान्तरं न च गतः कोऽर्थी गतो गौरवं, को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १५६ ॥'

संजीवकेनोक्तम्–'सखे, ब्रूहि किमेतत् ।' दमनक आह–'किं ब्रवीमि मन्दभाग्यः । पश्य ।

मज्जन्नपि पयोराशौ लब्ध्वा सर्पावलम्बनम् ।
न मुञ्चति न चादत्ते तथा मुग्धोऽस्मि संप्रति ॥१५७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यतः ।

एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बान्धवः ।
किं करोमि क्व गच्छामि पतितो दुःखसागरे ॥१५८॥'

इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः । संजीवको ब्रूते- 'मित्र, तथापि सविस्तरं मनोगतमुच्यताम् ।' दमनकः सुनिभृतमाह-'यद्यपि राजविश्वासो न कथनीयस्तथापि भवानस्मदीयप्रत्ययादागतः । मया परलोकार्थिनावश्यं तव हितमाख्येयम् । शृणु । अयं स्वामी तवोपरि विकृतबुद्धी रहस्युक्तवान्-संजीवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि ।' एतच्छ्रुत्वा संजीवकः परं विषादमगमत् । दमनकः पुनराह-'अलं विषादेन । प्राप्तकालकार्यमनुष्ठीयताम् ।' संजीवकः क्षणं विमृश्याह स्वगतम्- 'सुष्ठु खल्विदमुच्यते । यतः ।

दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा ।
कृपणानुसारि च धनं देवो गिरिजलधिवर्षी च १५९

अन्यच्च ।

नीचमाश्रयते लक्ष्मीरकुलीनं सरस्वती ।
अपात्रं भजते नारी गिरौ वर्षति वासवः ॥ १६० ॥

स्वगतम्-किम्वा इदं दुर्जनचेष्टितं न वेति, एतद् व्यवहारान्निर्णेतुं न शक्यते । यतश्च-

कश्चिदाश्रयसौन्दर्याद्धत्ते शोभामसज्जनः ।
प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनम् ॥ १६१ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तत्र विचिन्त्योक्तम्—कष्टं किमिदमापतितम् । यतः ।

आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्ना-
न्न तोषमायाति किमत्र चित्रम् ।
अयं त्वपूर्वप्रतिमाविशेषो
यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १६२ ॥

तदयमशक्यार्थः प्रमेयः । यतः ।

निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति
ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै
कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ १६३ ॥

किं मयापकृतं राज्ञः । अथवा निर्निमित्तापकारिणश्च भवन्ति राजानः । ' दमनको ब्रूते—' एवमेतत् शृणु ।

विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कश्चित्
साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥१६४॥

अन्यच्च ।

कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु ।
वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् १६५ ॥

किं च ।

चन्दनतरुषु भुजङ्गा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः ।
णघातिनश्च भोगे खला न च सुखान्यविघ्नानि ॥१६६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

मूलं भुजङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः
शाखाः प्लवङ्गैः शिखराणि भल्लैः ।
नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य
यन्नाश्रितं दुष्टतरैश्च हिंस्रैः ॥ १६७ ॥

अयं तावत्स्वामी वाचि मधुरो विषहृदयो ज्ञातः ।

यतः ।

दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्धासनो
गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः ।
अन्तर्भूतविषो बहिर्मधुमयश्चातीव मायापटुः
को नामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः॥१६८॥

तथा हि ।

पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽन्धकारागमे
निर्वाते व्यजनं मदान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै सृणिः ।
इत्थं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः ॥१६९॥'

संजीवकः पुनर्निःश्वस्य स्वगतम्–' कष्टं भोः ।
कथमहं सस्यभक्षकः सिंहेन निपातयितव्यः । यतः ।

द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् ।
तयोर्विवादो मन्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित्१७०॥

पुनर्विचिन्त्य केनायं राजा ममोपरि विकारितः ।
न जाने । भेदमुपगताद्राज्ञः सदा भेत्तव्यम् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् ।
वलयं स्फटिकस्येव को हि संधातुमीश्वरः ॥ १७१ ॥

अन्यच्च ।

वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् ।
एकमेकत्र पत्रत्रि पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ १७२ ॥

ततः संग्रामे मृत्युरेव वरम् । इदानीं तदाज्ञानुवर्तनमयुक्तम् । यतः ।

मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा ।
उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १७३ ॥

अन्यच्च ।

आहवेषु मिथोऽन्योऽन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।
युध्यमाना परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखाः ॥ १७४ ॥

युद्धकालश्चायम् ।

यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः ।
तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १७५ ॥

यत्नः ।

अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किंचिद्धितमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १७६ ॥
जये च लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुराङ्गनाम् ।
क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १७७ ॥'

एतच्चिन्तयित्वा संजीवक आह–' भो मित्र, कथमसौ मां जिघांसुर्ज्ञातव्यः । ' दमनको ब्रूते–' यदासौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पिङ्गलकः समुन्नतलांगूल उन्नतचरणो विवृतास्यस्त्वा पश्यति तदा त्वमेव स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि । यतः ।

बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम् ।
निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम्॥१७८॥

किंतु सर्वमेतत्सुगुप्तमनुष्ठातव्यम् । नो चेन्न त्वं नाहम् । ' इत्युक्त्वा दमनकः करटकसमीपं गतः । करटकेनोक्तम्-' किं निष्पन्नम् । ' दमनकेनोक्तम्- ' निष्पन्नोऽसावन्योन्यभेदः । ' करटको ब्रूते-' कोऽत्र संदेहः । यतः ।

बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्यते को न याचितः ।
को न दृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः१७९॥

अन्यच्च ।

दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये ।
किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥१८०॥'.

ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा- ' देव, समागतोऽसौ पापाशयः । ततः सज्जीभूय स्थीयताम् ' इत्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास । संजीवकोऽप्यागत्य तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं विक्रमं चकार । ततस्तयोर्युद्धे संजीवकः सिंहेन व्यापादितः ॥

अथ संजीवकं सेवकं पिङ्गलको व्यापाद्य विश्रान्तः सशोक इव तिष्ठति । ब्रूते च- ' किं मया दारुणं कर्म कृतम् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् ।
धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥१८१॥

अपरं च।

भूम्येकदेशस्य गुणान्वितस्य
भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशः ।
भृत्यप्रणाशो मरणं नृपाणां
नष्टापि भूमिः सुलभा न भृत्याः ॥ १८२ ॥'

दमनको ब्रूते–'स्वामिन्, कोऽयं नूतनो न्यायो यदरातिं हत्वा संतापः क्रियते। तथा चोक्तम्–

पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ।
प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता १८३ ॥

अपि च।

धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत् ।
न हि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान्भक्षितुं क्षमः ॥१८४॥

किं च।

क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् ।
अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ १८५ ॥

अपरं च।

राज्यलोभादहंकारादिच्छतः स्वामिनः पदम् ।
प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरम्१८६ ॥

अन्यच्च।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षः
स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सहायः ।
प्रेष्यः प्रतीपोऽधिकृतः प्रमादी
त्याज्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ १८७ ॥

विशेषतश्च ।

सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्यया प्रचुररत्नधनागमा च
वाराङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ १८८ ॥'

इति दमनकेन संतोषितः पिङ्गलकः स्वां प्रकृतिमापन्नः सिंहासने समुपविष्टः । दमनकः प्रहृष्टमनाः 'विजयतां महाराजः । शुभमस्तु सर्वजगताम्' इत्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः ।

विष्णुशर्मोवाच–'सुहृद्भेदः श्रुतस्तावद्भवद्भिः ।' राजपुत्रा ऊचुः–'भवत्प्रसादाच्छ्रुतः । सुखिनो भूता वयम् ।' विष्णुशर्माब्रवीत्–'अपरमपीदमस्तु–

सुहृद्भेदस्तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये
खलः कालाकृष्टः प्रलयमुपसर्पत्वहरहः ।
जनो नित्यं भूयात्सकलसुखसंपत्तिवसतिः
कथारम्भे रम्ये सततमिह बालोऽपि रमताम् १८९'

इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम द्वितीयः
कथासंग्रहः समाप्तः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विग्रहः ।

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रा ऊचुः—'आर्य, राजपुत्रा वयम् । तद्विग्रहं श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति ।' विष्णुशर्मणोक्तम्—'यदेवं भवद्भ्यो रोचते कथयामि । विग्रहः श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः—

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे ।
विश्वास्य वञ्चिता हंसाःकाकैः स्थित्वारिमन्दिरे ॥१॥'

राजपुत्रा ऊचुः—'कथमेतत् ।' विष्णुशर्मा कथयति—

अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलिनामधेयं सरः । तत्र हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च सर्वैर्जलचरपक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्येऽभिषिक्तः । यतः ।

यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजा ।
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ २ ॥

अपरं च ।

प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् ।
वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत् ॥ ३ ॥

एकदासौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्के सुखासीनः परिवारपरिवृतस्तिष्ठति । ततः कुतश्चिद्देशादागत्य दीर्घमुखो नाम बकः प्रणम्योपविष्टः । राजोवाच—'दीर्घमुख, देशान्तरादागतोऽसि । वार्तां कथय ।' स ब्रूते—'देव अस्ति महती वार्ता । तां वक्तुं सत्वरमाग-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तोऽहम् । श्रूयताम् । अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः । तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति । तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिभिरहं दग्धारण्यमध्ये चरन्नवलोकितः पृष्टश्च-'कस्त्वम् । कुतः समागतोऽसि ।' तदा मयोक्तम्-'कर्पूरद्वीपस्य राजचक्रवर्तिनो हिरण्यगर्भस्य राजहंसस्यानुचरोऽहम् कौतुकादेशान्तरं द्रष्टुमागतोऽस्मि ।' एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तम्-'अनयोर्देशयोः को देशो भद्रतरो राजा च ।' मयोक्तम्-'आः किमेवमुच्यते । महदन्तरम् । यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्ग एव राजहंसश्च द्वितीयः स्वर्गपतिः । कथं वर्णयितुं शक्यते । अत्र मरुस्थले पतिता यूयं किं कुरुथ । अस्मद्देशे गम्यताम् ।' ततोऽस्मद्वचनमाकर्ण्य सर्वे सकोपा बभूवुः । तथा चोक्तम्-

पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ।
उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ॥ ४ ॥

अन्यच्च ।

विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन ।
वानरानुपदिश्याथ स्थानभ्रष्टा ययुः खगाः ॥ ५ ॥'

राजोवाच-'कथमेतत् ।' दीर्घमुखः कथयति-

कथा ॥ १ ॥

अस्ति नर्मदातीरे पर्वतोपत्यकायां विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र निर्मितनीडक्रोडे पक्षिणो निवसन्ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुखेन । अथैकदा वर्षासु नीलपटलैरावृते नभस्तले धारासारैर्महती वृष्टिर्बभूव । ततो वानरांश्च तरुतलेऽवस्थितान् शीताकुलान्कम्पमानानवलोक्य कृपया पक्षिभिरुक्तम्–' भो भो वानराः, शृणुत ।

अस्माभिर्निर्मिता नीडाश्चञ्चुमात्राहृतैस्तृणैः ।
हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमिति सीदथ ॥ ६ ॥ '

तच्छ्रुत्वा वानरैर्जातामर्षैरालोचितम्–' अहो निर्वातनीडगर्भावस्थिताः सुखिनः पक्षिणोऽस्मान्निन्दन्ति । भवतु तावद्वृष्टेरुपशमः । ' अनन्तरं शान्ते पानीयवर्षे तैर्वानरैर्वृक्षमारुह्य सर्वे नीडा भग्नास्तेषामण्डानि चाधः पातितानि । अतोऽहं ब्रवीमि–' विद्वानेवोपदेष्टव्यः ' इत्यादि ।

राजोवाच–' ततस्तैः किं कृतम् । ' बकः कथयति–' ततस्तैः पक्षिभिः कोपादुक्तम्–' केनासौ राजहंसो राजा कृतः । ' ततो मयोपजातकोपेनोक्तम्–' युष्मदीयमयूरः केन राजा कृतः । एतच्छ्रुत्वा ते सर्वे मां हन्तुमुद्यताः । ततो मयापि स्वविक्रमो दर्शितः । यतः ।

अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषिताम् ।
पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ ७ ॥ '

राजा विहस्याह–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलम् ।
अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥ ८॥
सुचिरं हि चरन्नित्यं क्षेत्रे सस्यमबुद्धिमान् ।
द्वीपिचर्मपरिच्छन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः ॥ ९ ॥'

बकः पृच्छति-'कथमेतत् ।' राजा कथयति-

कथा ॥ २ ॥

अस्ति हस्तिनापुरे विलासो नाम रजकः । तस्य गर्दभोऽतिवाहनाद्दुर्बलो मुमूर्षुरिवाभवत् । ततस्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे सस्यक्षेत्रे नियुक्तः । ततो दूरात्तमवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते । अथैकदा केनापि सस्यरक्षकेण धूसरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुःकाण्डं सज्जीकृत्यानतकायेनैकान्ते स्थितम् । तं च दूराद्दृष्ट्वा गर्दभः पुष्टाङ्गो यथेष्टसस्यभक्षणजातबलो गर्दभोऽयमिति मत्वोच्चैः शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावितः । सस्यरक्षकेण चीत्कारशब्दान्निश्चित्य गर्दभोऽयमिति लीलयैव व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि-'सुचिरं हि चरन्नित्यम्' इत्यादि ॥

दीर्घमुखो ब्रूते-'ततः पक्षिभिरुक्तम्-'अरे पाप दुष्ट बक, अस्माकं भूमौ चरन्नस्माकं स्वामिनमधिक्षिपसि तन्न क्षन्तव्यमिदानीम्' इत्युक्त्वा सर्वे मां चञ्चुभिर्हत्वा सकोपा ऊचुः-'पश्य रे मूर्ख, स हंसस्तव

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजा सर्वथा मृदुः । तस्य राज्याधिकारो नास्ति । यत एकान्तमृदुः करतलस्थमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः । स कथं पृथिवीं शास्ति राज्यं वा तस्य किम् । किंतु त्वं च कूपमण्डूकः । तेन तदाश्रयमुपदिशसि । शृणु ।

सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
यदि दैवात्फलं नास्ति च्छाया केन निवार्यते॥१०॥

अन्यच्च ।

हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः ।
पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥११॥

अन्यच्च ।

महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।
आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ १२ ॥

किन्तु ।

अजा सिंहप्रसादेन वने चरति निर्भयम् ।
राममासाद्य लंकायां लेभे राज्यं विभीषणः॥ १३ ॥

विशेषतश्च ।

व्यपदेशेऽपि सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे ।
शशिनो व्यपदेशेन शशकाः सुखमासते॥ १४ ॥'

मयोक्तम्–'कथमेतत् ।' पक्षिणः कथयन्ति–

कथा ॥ ३ ॥

कदाचिदपि वर्षासु वृष्टेरभावात्तृषार्तो गजयूथो यूथपतिमाह–'नाथ, कोऽभ्युपायोऽस्माकं जीवनाय ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नास्ति क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानम्। वयं च निमज्जनस्थानाभावान्मृतार्हा इव। किं कुर्मः। क्व यामः।' ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान्। ततो दिनेषु गच्छत्सु तत्तीरावस्थिता गजपादाहतिभिश्चूर्णिताः क्षुद्रशशकाः। अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकश्चिन्तयन्नाह-'अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागन्तव्यम्। अतो विनश्यत्यस्मत्कुलम्।' ततो विजयो नाम वृद्धशशकोऽवदत्-'मा विषीदत। मयात्र प्रतीकारः कर्तव्यः।' ततोऽसौ प्रतिज्ञाय चलितः। गच्छता च तेनालोचितम्-'कथं गजयूथसमीपे स्थित्वा वक्तव्यम्। यतः।

स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः।
पालयन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्जनः॥ १५॥

अतोहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथं संवादयामि।' तथानुष्ठिते यूथनाथ उवाच-'कस्त्वम्। कुतः समायातः।' स ब्रूते-'शशकोऽहम्। भगवता चन्द्रेण भवदन्तिकं प्रेषितः।' यूथपतिराह-'कार्यमुच्यताम्।' विजयो ब्रूते-

'उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा।
सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः॥ १६॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि। शृणु। यदेते चन्द्रसरो-

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रक्षकाः शशकास्त्वया निःसारितास्तदनुचितं कृतम् । ते शशकाश्चिरमस्माकं रक्षिताः । अत एव मे शशाङ्क इति प्रसिद्धिः । ' एवमुक्तवति दूते यूथपतिर्भयादिदमाह–' प्रणिधेहि । इदमज्ञानतः कृतम् । पुनर्न कर्तव्यम् । ' दूत उवाच–' यद्येवं तदत्र सरसि कोपात्कम्पमानं भगवन्तं शशाङ्कं प्रणम्य प्रसाद्य गच्छ । ' ततो रात्रौ यूथपतिं नीत्वा जले चञ्चलं चन्द्रबिम्बं दर्शयित्वा यूथपतिः प्रणामं कारितः । उक्तं च तेन– ' देव, अज्ञानादनेनापराधः कृतः । ततः क्षम्यताम् । नैवं वारान्तरं विधास्यते । ' इत्युक्त्वा तेन शशकेन स यूथपतिः प्रस्थापितः । अतोऽहं ब्रवीमि–' व्यपदेशेऽपि सिद्धिः स्यात् ' इति ॥

ततो मयोक्तम्– 'स एवास्मत्प्रभू राजहंसो महाप्रतापोऽतिसमर्थः । त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते किं पुना राज्यम् ' इति । तदाहं तैः पक्षिभिः–' दुष्ट, कथमस्मद्भूमौ चरसि ' इत्यभिधाय राज्ञश्चित्रवर्णस्य समीपं नीतः । ततो राज्ञः पुरो मां प्रदर्श्य तैः प्रणम्योक्तम्–' देव, वध्यतामेष दुष्टो बको यदस्मद्देशे चरन्नपि देवपादानधिक्षिपति । ' राजाह–' कोऽयम् । कुतः समायातः । ' त ऊचुः–' हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः । ' अथाहं गृध्रेण मन्त्रिणा पृष्टः– ' कस्तत्र मुख्यो मन्त्री ' इति । मयोक्तम्–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'सर्वशास्त्रार्थपारगः सर्वज्ञो नाम चक्रवाकः।' गृध्रो ब्रूते–'युज्यते। स्वदेशजोऽसौ। यतः।

स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा शुचिम्।
मन्त्रज्ञमव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितम्॥ १७॥
अधीतव्यवहारार्थं मौलं ख्यातं विपश्चितम्।
अर्थस्योत्पादकं चैव विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः॥ १८॥'

अत्रान्तरे शुकेनोक्तम्–'देव, कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपा जम्बुद्वीपान्तर्गता एव। तत्रापि देवपादानामेवाधिपत्यम्।' ततो राज्ञाप्युक्तम्–'एवमेव। यतः।

राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वितः।
अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत्॥ १९॥

ततो मयोक्तम्–'यदि वचनमात्रेणैवाधिपत्यं सिद्ध्यति तदा जम्बुद्वीपेऽप्यस्मत्प्रभोर्हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति।' शुको ब्रूते–'कथमत्र निर्णयः।' मयोक्तम्–'संग्राम एव।' राज्ञा विहस्योक्तम्–'स्वस्वामिनं गत्वा सज्जी कुरु।' तदा मयोक्तम्–'स्वदूतोऽपि प्रस्थाप्यताम्।' राजोवाच–'कः प्रयास्यति दौत्येन। यत एवंभूतो दूतः कार्यः।

भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽव्यसनी क्षमी।
ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात्प्रतिभाववान्॥ २०॥'

गृध्रो वदति–'सन्त्येव दूता बहवः। किंतु ब्राह्मण एव कर्तव्यः। यतः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रसादं कुरुते पत्युः संपत्तिं नाभिवाञ्छति ।
कालिमा कालकूटस्य नापैतीश्वरसंगमात् ॥ २१ ॥'

राजाह–'ततः शुक एव व्रजतु । शुक, त्वमेवानेन सह गत्वास्मदभिलषितं ब्रूहि । ' शुको ब्रूते–'यथाज्ञापयति देवः । किंत्वयं दुर्जनो बकः । तदनेन सह न गच्छामि । तथा चोक्तम्–

खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ।
दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं स्यान्महोदधेः ॥ २२ ॥

अपरं च ।

न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्वचित् ।
काकसङ्गाद्धतो हंसस्तिष्ठन्गच्छंश्च वर्तकः ॥ २३ ॥'

राजोवाच–' कथमेतत् ' शुकः कथयति–

कथा ॥ ४ ॥

अस्त्युज्जयिनीवर्त्मप्रान्तरे प्लक्षतरुः । तत्र हंसकाकौ निवसतः । कदाचिद्ग्रीष्मसमये परिश्रान्तः कश्चित्पथिकस्तत्र तरुतले धनुःकाण्डं संनिधाय सुप्तः । तत्र क्षणान्तरे तन्मुखाद्वृक्षच्छायापगता । ततः सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य तद्वृक्षस्थितेन हंसेन कृपया पक्षौ प्रसार्य पुनस्तन्मुखे छाया कृता । ततो निर्भरनिद्रासुखिना तेन मुखव्यादानं कृतम् । अथ परसुखमसहिष्णुः स्वभावदौर्जन्येन स काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः । ततो यावदसौ पान्थ उत्थायोर्ध्वं निरीक्षते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तावत्तेनावलोकितो हंसः काण्डेन हतो व्यापादितः। अतोऽहं ब्रवीमि 'न स्थातव्यम्' इत्यादि। तथा चोक्तम्।

त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम्।
कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यताम्॥ २४॥

देव, वर्त्तककथामपि कथयामि श्रूयताम्।

कथा॥ ५॥

एकः कोऽपि काकः वृक्षशाखायां स्वपिति। वर्त्तकश्चाधस्ताद्भूमौ निवसति।

एकदा भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन सर्वे पक्षिणः समुद्रतीरं गताः। ततः काकेन सह वर्तकश्चलितः। अथ गोपालस्य गच्छतो दधिभाण्डाद्वारंवारं तेन काकेन दधि खाद्यते। ततो यावदसौ दधिभाण्डं भूमौ निधायोर्ध्वमवलोकते तावत्तेन काकवर्तकौ दृष्टौ। ततस्तेन खेदितः काकः पलायितः। वर्तकः स्वभावनिरपराधो मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितश्च। अतोऽहं ब्रवीमि–'न स्थातव्यं न गन्तव्यम्' इत्यादि॥

ततो मयोक्तम्–'भ्रातः शुक, किमेवं ब्रवीषि। मां प्रति यथा श्रीमद्देवस्तथा भवानपि।' शुकेनोक्तम्–'अस्त्वेवम्। किन्तु–

दुर्जनैरुच्यमानानि संमतानि प्रियाण्यपि।
अकालकुसुमानीव भयं संजनयन्ति हि॥ २५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दुर्जनत्वं च भवतो वाक्यादेव ज्ञातं यदनयोर्भूपालयोर्विग्रहे भवद्वचनमेव निदानम् । पश्य ।

प्रत्यक्षेऽपि कृते दोषे मूर्खः सान्त्वेन तुष्यति ।
रथकारो निजां भार्यां सजारां शिरसाकरोत् ॥ २६ ॥

मयोक्तम्– 'कथमेतत् ।' शुकः कथयति–

कथा ॥ ६ ॥

अस्ति श्रीनगरे मन्दमतिर्नाम रथकारः । स च स्वभार्यां बन्धकीं जानाति, परं जारेण समं स्वचक्षुषा नैकस्थाने पश्यति । ततोऽसौ रथकारः 'अहमन्यं ग्रामं गच्छामि' इत्युक्त्वा चलितः । कियद्दूरं गत्वा पुनरागत्य पर्यङ्कतले स्वगृहे निभृतं स्थितः । अथ रथकारो ग्रामान्तरं गत इत्युपजातविश्वासः स जारः संध्याकाल एवागतः पश्चात्तेन सह तस्मिन्पर्यङ्के क्रीडन्ती पर्यङ्कतलस्थितस्य भर्तुः किंचिदङ्गस्पर्शात्स्वामिनं मायाविनमिति विज्ञाय विषण्णाभवत् । ततो जारेणोक्तम्–'किमिति त्वमद्य मया सह निर्भरं न रमसे । विस्मितेव प्रतिभासि मे त्वम् ।' तयोक्तम्–'अनभिज्ञोऽसि मम प्राणेश्वरो येन ममाकौमारं सख्यं सोऽद्य ग्रामान्तरं गतः । तेन विना सकलजनपूर्णोऽपि ग्रामो मां प्रत्यरण्यवद्भाति । किं भावि तत्र परस्थाने किं खादितवान्कथं वा प्रसुप्त इत्यस्मद्धृदयं विदीर्यते ।' जारो ब्रूते–'तव किमेवं स्नेहभूमी स कलहकरः रथ-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारः । ' बन्धक्यवदत्-' रे बर्बर, किं वदसि । शृणु ।

परुषाण्यपि या प्रोक्ता दृष्टा या क्रोधचक्षुषा ।
सुप्रसन्नमुखी भर्तुः सा नारी धर्मभागिनी ॥ २७ ॥

अपरं च ।

नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः ।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः २८

अन्यच्च ।

भर्ता हि परमं नार्या भूषणं भूषणैर्विना ।
एषा विरहिता तेन शोभनापि न शोभना ॥ २९ ॥

त्वं जारः पापमतिः । मनोलौल्यात्पुष्पताम्बूलसदृशः कदाचित्सेव्यसे कदाचिन्न सेव्यसे च । स स्वामी मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽपि दातुमीश्वरः । किं बहुना । तस्मिञ्जीवति जीवामि तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामीति प्रतिज्ञा वर्तते । यतः ।

तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ।
तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं यानुगच्छति ॥ ३० ॥

अन्यच्च ।

व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् ।
तद्वद्भर्तारमादाय स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१ ॥

अपरं च ।

चितौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं
प्रिया हि या मुञ्चति देहमात्मनः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृत्वापि पापं शतसंख्यमप्य
पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥

यतः ।

यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः ।
त शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितिं च न लंघयेत् ॥३३॥'

एतत्सर्वं श्रुत्वा स रथकारोऽवदत्–' धन्योऽहं यस्येदृशी प्रियवादिनी स्वामिवत्सला भार्या ' इति मनसि निधाय तां खट्वां स्त्रीपुरुषसहितां मूर्ध्नि कृत्वा सानन्दं ननर्त । अतोऽहं ब्रवीमि–' प्रत्यक्षेऽपि कृते दोषे ' इत्यादि ॥

ततोऽहं तेन राज्ञा यथाव्यवहारं संपूज्य प्रस्थापितः। शुकोऽपि मम पश्चादागच्छन्नास्ते । एतत्सर्वं परिज्ञाय यथाकर्तव्यमनुसंधीयताम् । ' चक्रवाको विहस्याह– ' देव, बकेन तावद्देशान्तरमपि गत्वा यथाशक्ति राजकार्यमनुष्ठितम् । किंतु देव, स्वभाव एष मूर्खाणाम् । यतः ।

शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य संमतम् ।
विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ३४ ॥

राजाह–' किमतीतोपालम्भनेन । प्रस्तुतमनुसंधीयताम् ।' चक्रवाको ब्रूते–' देव, विजने ब्रवीमि । यतः ।

वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्त्रविकारतः ।
अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥३५ '

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजा मन्त्री च तत्र स्थितौ। अन्येऽन्यत्र गताः। चक्रवाको ब्रूते-' देव, अहमेवं जानामि। कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणया बकेनेदमनुष्ठितम्। यतः।

वैद्यानामातुरः श्रेयान्व्यसनी यो नियोगिनाम्।
विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वर्णो जीवनं सताम्॥ ३६॥'

राजाब्रवीत्-' भवतु। कारणमत्र पश्चान्निरूपणीयम्। संप्रति यत्कर्तव्यं तन्निरूप्यताम्।' चक्रवाको ब्रूते-' देव, प्रणिधिस्तावत्प्रहीयताम्। ततस्तदनुष्ठानं बलाबलं च जानीमः। तथा हि।

भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने।
चारचक्षुर्महीभर्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव सः॥ ३७॥

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु। तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय द्वितीयं तत्रत्यमन्त्रकार्यं सुनिभृतं निश्चित्य निगद्य प्रस्थापयति। तथा चोक्तम्-

तीर्थाश्रमसुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना।
तपस्विव्यञ्जनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत्॥ ३८॥

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति। ततोऽसावेव बको नियुज्यताम्। एतादृश एव कश्चिद्बको द्वितीयत्वेन प्रयातु। तद्गृहलोकाश्च राजद्वारे तिष्ठन्तु। किंतु देव, एतदपि सुगुप्तमनुष्ठातव्यम्। यतः।

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया।
इत्यात्मनाद्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता॥ ३९॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पश्य ।

मन्त्रभेदेऽपि ये दोषा भवन्ति पृथिवीपतेः ।
न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतम् ४० ’

राजा विमृश्योवाच–‘ प्राप्तस्तावन्मयोत्तमः प्रणिधिः । ’ मन्त्री ब्रूते–‘ तदा सङ्ग्रामविजयोऽपि प्राप्तः । ’ अत्रान्तरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच–‘ देव, जम्बुद्वीपादागतो द्वारि शुकस्तिष्ठति । ’ राजा चक्रवाकमालोकते । चक्रवाकेणोक्तम्–‘ तावद्गत्वावासे तिष्ठतु पश्चादानीय द्रष्टव्यः । ’ प्रतीहारस्तमावासस्थानं नीत्वागतः । राजाह–‘ विग्रहस्तावत्समुपस्थितः । ’ चक्रो ब्रूते–‘ देव, प्रागेव विग्रहो न विधिः । यतः ।

स किं भृत्यः स किं मन्त्री य आदावेव भूपतिम् ।
युद्धोद्योगं स्वभृत्यागं निर्दिशत्यविचारितम् ॥४१॥

अपरं च ।

विचेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ।
अनित्यो विजयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥४२॥

अन्यच्च ।

साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
साधितुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥ ४३ ॥

अपरं च ।

सर्व एव जनः शूरो ह्यनासादितविग्रहः ।
अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्न हि ॥ ४४ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किं च ।

न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिभिर्दारुणा यथा ।
अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ ४५ ॥

किंतु विग्रहमुपस्थितं विलोक्य व्यवह्रियताम् । यतः ।

यथाकालकृतोद्योगात्कृषिः फलवती भवेत् ।
तद्वन्नीतिरियं देव चिरात्फलति रक्षणात् ॥ ४६ ॥

अपरं च ।

महतो दूरभीरुत्वमासन्ने शूरता गुणः ।
विपतौ च महाँल्लोके धीरतामनुगच्छति ॥ ४७ ॥

अन्यच्च ।

प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल ।
अतिशीतलमप्यम्भः किं भिन्नाति न भूभृतः ॥४८॥

विशेषतश्च महाबलोऽसौ चित्रवर्णो राजा । यतः ।

बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।
तद्युद्धं हस्तिना सार्द्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ ४९ ॥

अन्यच्च ।

स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते ।
कलिर्बलवता सार्धं कीटपक्षोद्यमो यथा ॥ ५० ॥

किं च ।

कौर्मं संकोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत् ।
प्राप्तकाले तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत्क्रूरसर्पवत् ॥ ५१ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ ५२ ॥

अतस्तद्दूतोऽप्याश्वास्य तावद्धियतां यावद्दुर्गः सज्जीक्रियते । यतः ।

एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं शतसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विशिष्यते ॥ ५३ ॥

किंच ।

अदुर्गो विषयः कस्य नारेः परिभवास्पदम् ।
अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ५४ ॥
दुर्गं कुर्यान्महाखातमुच्चप्राकारसंयुतम् ।
सयन्त्रं सजलं शैलसरिन्मरुवनाश्रयम् ॥ ५५ ॥
विस्तीर्णतातिवैषम्यं रसधान्येध्मसंग्रहः ।
प्रवेशश्चापसारश्च सप्तैता दुर्गसंपदः ॥ ५६ ॥'

राजाह–'दुर्गानुसंधाने को नियुज्यताम् ।' चक्रो ब्रूते–

'यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र विनियोजयेत् ।
कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ ५७ ॥

तदाहूयतां सारसः ।' तथानुष्ठिते सत्यागतं सारसमालोक्य राजोवाच–'भोः सारस, त्वं सत्वरं दुर्गमनुसंधेहि ।' सारसः प्रणम्योवाच–'देव, दुर्गं तावदिदमेव चिरात्सुनिरूपितमास्ते महत्सरः । किंत्वत्र मध्यवर्तिद्वीपे द्रव्यसंग्रहः क्रियताम् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् ।
निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ ५८ ॥

किं च ।

ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ।
गृहीतं च विना तेन व्यञ्जनं गोमयायते ॥ ५९ ॥ '

राजाह– 'सत्वरं गत्वा सर्वमनुतिष्ठ ।' पुनः प्रविश्य प्रतीहारो ब्रूते–'देव, सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णो नाम वायसः सपरिवारो द्वारि तिष्ठति । देवपादं द्रष्टुमिच्छति ।' राजाह– 'काकाः पुनः सर्वज्ञा बहुद्रष्टारश्च ! तद्भवति संग्राह्य इत्यनुवर्तते ।' चक्रो ब्रूते– 'देव, अस्त्येवम् । किंतु काकः स्थलचरः । तेनास्मद्विपक्षे नियुक्तः कथं संग्राह्यः । तथा चोक्तम्–

आत्मपक्षं परित्यज्य परपक्षेषु यो रतः ।
स परैर्हन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत् ॥ ६० ॥ '

राजोवाच–'कथमेतत् ।' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ ७ ॥

अस्त्यरण्ये कश्चिच्छृगालः स च स्वेच्छया नगरोपान्ते भ्राम्यन्नीलीभाण्डे पतितः । पश्चात्तत उत्थातुमसमर्थः प्रातरात्मानं मृतवत्संदर्श्य स्थितः । अथ नीलीभाण्डस्वामिना मृत इति ज्ञात्वा तस्मात्समुत्थाप्य दूरे नीत्वापसारितस्तस्मात्पलायितः । ततोऽसौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वनं गत्वा स्वकीयमात्मानं नीलवर्णमवलोक्याचिन्तयत्–'अहमिदानीमुत्तमवर्णः । तदाहं स्वकीयोत्कर्षं न साधयामि ।' इत्यालोच्य शृगालानाहूय तेनोक्तम्–'अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधिरसेनाभिषिक्तः । पश्यतु मम वर्णम् । तदद्यारभ्यारण्येऽस्मदाज्ञया व्यवहारः कार्यः ।' शृगालाश्च तं विशिष्टवर्णमवलोक्य साष्टाङ्गपातं प्रणम्योचुः–'यथाज्ञापयति देवः ।' इत्यनेनैव क्रमेण सर्वेष्वरण्यवासिष्वाधिपत्यं तस्य बभूव । ततस्तेन स्वज्ञातिभिरावृतेनाधिक्यं साधितम् । ततस्तेन व्याघ्रसिंहादीनुत्तमपरिजनान्प्राप्य सदासि शृगालानवलोक्य लज्जमानेनावज्ञया स्वज्ञातयः सर्वे दूरीकृताः । ततो विषण्णान् शृगालानवलोक्य केनचिद्वृद्धशृगालेनैतत्प्रतिज्ञातम्–'मा विषीदत । यदनेनानभिज्ञेन नीतिविदो मर्मज्ञा वयं स्वसमीपात्परिभूतास्तद्यथायं नश्यति तथा विधेयम् । यतोऽमी व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः शृगालमज्ञात्वा राजानमिमं मन्यन्ते । तद्यथायं परिचितो भवति तथा कुरुत । तत्र चैवमनुष्ठेयम् । यतः सर्वे संध्यासमये संनिधाने महारावमेकदैव करिष्यथ । ततस्तं शब्दमाकर्ण्य जातिस्वभावात्तेनापि शब्दः कर्त्तव्यः । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दुरतिक्रमः ।
श्वा यदि क्रियते राजा तत्किं नाश्नात्युपानहम् ६१

ततः शब्दादभिज्ञाय व्याघ्रेण हन्तव्यः ।' तथानुष्ठिते सति तद्वृत्तम् । तथा चोक्तम्–

छिद्रं मर्म च वीर्यं च सर्वं वेत्ति निजो रिपुः ।
दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कं वृक्षमिवानलः ॥ ६२ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि–'आत्मपक्षं परित्यज्य' इत्यादि ॥

राजाह–'यद्येवं तथापि दृश्यतां तावदयं दूरादागतः । तत्संग्रहे विचारः कार्यः ।' चक्रो ब्रूते–'देव, प्रणिधिः प्रहितो दुर्गश्च सज्जीकृतः । अतः शुकोऽप्यानीय प्रस्थाप्यताम् । किन्तु–योधबलैः सह दूरादेव तमवलोकय । यतः ।

नन्दं जघान चाणक्यस्तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ।
तद्दूरान्तरितं दूतं पश्येद्धीरसमन्वितः ॥ ६३ ॥'

ततः सभां कृत्वाहूतः शुकः काकश्च । शुकः किंचिदुन्नतशिरा दत्तासन उपविश्य ब्रूते–'भो हिरण्यगर्भ, महाराजाधिराजः श्रीमच्चित्रवर्णस्त्वां समाज्ञापयति । यदि जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरमागत्यास्मच्चरणौ प्रणम । चेदवस्थातुं स्थानान्तरं चिंतय ।' राजा सकोपमाह–'आः, कोऽप्यस्माकं पुरतो नास्ति य एनं गलहस्तयति ।' उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'देव, आज्ञापय । हन्मि दुष्टं शुकम् ।' सर्वज्ञो राजानं काकं च सान्त्वयन्ब्रूते–'भद्र मैवं शृणु तावत् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति
सत्यं न तद्यच्छलमभ्युपैति ॥ ६४ ॥

यतो राजधर्मश्चैषः ।

दूतो म्लेच्छोऽप्यवध्यः स्याद्राजा दूतमुखो यतः ।
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ॥ ६५ ॥

किं च ।

स्वापकर्षं परोत्कर्षं दूतोक्तैर्मन्यते तु कः ।
सदैवावध्यभावेन दूतः सर्वं हि जल्पति ॥ ६६ ॥'

ततो राजा काकश्च स्वां प्रकृतिमापन्नौ । शुकोऽप्युत्थाय चलितः । पश्चाच्चक्रवाकेणानीय प्रबोध्य कनकालंकारादिकं दत्त्वा संप्रेषितः स्वदेशं ययौ । शुकोऽपि विन्ध्याचलं गत्वा चित्रवर्णं राजानं प्रणतवान् । राजोवाच–'शुक, का वार्ता । कीदृशोऽसौ देशः ।' शुको ब्रूते–'देव, संक्षेपादियं वार्ता । संप्रति युद्धोद्योगः क्रियताम् । देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशो राजा च द्वितीयः स्वर्गपतिः । कथं वर्णयितुं शक्यते ।' ततः सर्वान्शिष्टानाहूय राजा मन्त्रयितुमुपविष्टः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आह च-' संप्रति कर्तव्यविग्रहे यथाकर्तव्यमुपदेशं ब्रूत । विग्रहः पुनरवश्यं कर्तव्यः । तथा चोक्तम्-

असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्च महीभुजः ।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥६७॥'

दूरदर्शी नाम गृध्रो ब्रूते-'देव, व्यसनितया विग्रहो न विधिः । यतः ।

मित्रामात्यसुहृद्वर्गा यदा स्युर्दृढभक्तयः ।
शत्रूणां विपरीताश्च कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६८ ॥

अन्यच्च ।

भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयम् ।
यदैतन्निश्चितं भावी कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥६९॥'

राजाह-' मद्बलं तावदवलोकयतु मन्त्री । तदैतेषामुपयोगो ज्ञायताम् । एवमाहूयतां मौहूर्तिकः । निर्णीय शुभलग्नं ददातु ।' मन्त्री ब्रूते-' तथापि सहसा यात्राकरणमनुचितम् । यतः ।

विशन्ति सहसा मूढा येऽविचार्य द्विषद्बलम् ।
खड्गधारापरिष्वङ्गं लभन्ते ते सुनिश्चितम् ॥ ७० ॥

राजाह-' मन्त्रिन्, ममोत्साहभङ्गः सर्वथा मा कृथाः । विजिगीषुर्यथा परभूमिमाक्रामति तथा कथय ।' गृध्रो ब्रूते-' तत्कथयामि । किंतु तदनुष्ठितमेव फलप्रदम् । तथा चोक्तम्-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किं मन्त्रेणाननुष्ठानाच्छास्त्रवित्पृथिवीपतेः ।
न ह्यौषधपरिज्ञानाद्व्याधेः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ७१॥
राजा देशश्चानतिक्रमणीयः । यथाश्रुतं तन्निवेद-
यामि । शृणु ।
नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृप ।
तत्र तत्र च सेनानीर्यायाद्व्यूहीकृतैर्बलैः ॥ ७२ ॥
बलाध्यक्षः पुरो यायात्प्रवीरपुरुषान्वितः ।
मध्ये कलत्रं स्वामी च कोशः फल्गु च यद्बलम् ७३
पार्श्वयोरुभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वतो रथाः ।
रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां च पदातयः ॥ ७४ ॥
पश्चात्सेनापतिर्यायात्खिन्नानाश्वासयञ्छनैः ।
मन्त्रिभिः सुभटैर्युक्तः प्रतिगृह्य बलं नृपः ॥ ७५ ॥
समेयाद्विषमं नागैर्जलाढ्यं समहीधरम् ।
सममश्वैर्जलं नौभिः सर्वत्रैव पदातिभिः ॥ ७६ ॥
हस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ।
तदन्यत्र तुरंगाणां पत्तीनां सर्वदैव हि ॥ ७७ ॥
शैलेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणम् ।
स्वयोधै रक्षितस्यापि शयनं योगिनिद्रया ॥ ७८ ॥
नाशयेत्कर्षयेच्छत्रून्दुर्गकण्टकमर्दनैः ।
परदेशप्रवेशे च कुर्यादाटविकान्पुरः ॥ ७९ ॥
यत्र राजा तत्र कोशो विना कोशान्न राजता ।
स्वभृत्येभ्यस्ततो दद्यात्को हि दातुर्न युध्यते ८०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न नरस्य नरो दासो दासस्त्वर्थस्य भूपते ।
गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ८१ ॥
अभेदेन च युध्येत रक्षेच्चैव परस्परम् ।
फल्गु सैन्यं च यत्किंचिन्मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ८२
पदातींश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् ।
उपरुध्यारिमासीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥ ८३ ॥
स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ ८४ ॥
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनम् ।
भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान्परिखास्तथा॥८५॥
बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथान्यो महीपतेः ।
निजैरवयवैरेव मातङ्गोऽष्टायुधः स्मृतः ॥ ८६ ॥
बलमश्वश्च सैन्यानां प्राकारो जङ्गमो यतः ।
तस्मादश्वाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥८७॥

तथा चोक्तम्–

युध्यमाना हयारूढा देवानामपि दुर्जयाः ।
अपि दूरस्थितास्तेषां वैरिणो हस्तवर्तिनः ॥८८ ॥
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् ।
दिङ्मार्गाणां विशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥८९॥
स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमम् ।
प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ९० ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यथा प्रभुकृतान्मानाद्युद्ध्यन्ते भुवि मानवाः ।
न तथा बहुभिर्दत्तैर्द्रविणैरपि भूपते ॥ ९१ ॥
वरमल्पबलं सारं न कुर्यान्मुण्डमण्डलीम् ।
कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् ॥ ९२ ॥
अप्रसादोऽनधिष्ठानं देयांशहरणं च यत् ।
कालयापोऽप्रतीकारस्तद्वैराग्यस्य कारणम् ॥९३ ॥
आपीडयन्बलं शत्रोर्जिगीषुरतिशोषयेत् ।
सुखसाध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घयानप्रपीडितम् ॥९४ ॥
दायादादपरो मन्त्रो नास्ति भेदकरो द्विषाम् ।
तस्मादुत्थापयेद्यत्नाद्दायादं तस्य विद्विषः ॥९५ ॥
संधाय युवराजेन यदि वा मुख्यमन्त्रिणा ।
अन्तःप्रकोपनं कार्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः ॥९६॥
क्रूरं मित्रं रणे चापि भङ्गं दत्त्वा विघातयेत् ।
अथवा गोग्रहाकृष्ट्या तल्लक्ष्याश्रितबन्धनात् ॥९७॥
स्वराज्यं वासयेद्राजा परदेशावगाहनात् ।
अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत्॥९८॥'

राजाह-'आः, किं बहुनोदितेन ।
आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती ।
तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ ९९ ॥'
मन्त्रिणा विहस्योच्यते-'सर्वमेतद्विशेषतश्चोच्यते ।
किंतु ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यदुच्छृङ्खलं सत्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् ।
सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः १००॥'

तत उत्थाय राजा मौहूर्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः ।

अथ प्रहितप्रणिधिर्हिरण्यगर्भमागत्योवाच–' देव, समागतप्रायो राजा चित्रवर्णः । संप्रति मलयपर्वताधित्यकायां समावासितकटकोऽनुवर्तते । दुर्गशोधनं प्रतिक्षणमनुसंधातव्यं यतोऽसौ गृध्रो महामन्त्री । किंच केनचित्सह तस्य विश्वासकथाप्रसङ्गेनैव तादिङ्गितमवगतं मया यदनेन कोऽप्यस्मद्दुर्गे प्रागेव नियुक्तः ।' चक्रो ब्रूते–' देव, काक एवासौ संभवति ।' राजाह– न कदाचिदेतत् । यद्येवं तथा कथं तेन शुकस्याभिभवोद्योगः कृतः । अपरं च शुकस्यागमनात्तस्य विग्रहोत्साहः । स चिरादत्रास्त ।' मन्त्री ब्रूते–' तथाप्यागन्तुः शङ्कनीयः ।' राजाह–' आगन्तुका अपि कदाचिदुपकारका दृश्यन्ते । शृणु ।

परोऽपि हितवान्बन्धुर्बन्धुरप्यहितः परः ।
अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥१०१॥

अपरं च ।

आसीद्वीरवरो नाम शूद्रकस्य महीभृतः ।
सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः १०२॥'

चक्रः पृच्छति–' कथमेतत् ।' राजा कथयति–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कथा ॥ ८ ॥

अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जर्या सहानुरागवानभवम् । तत्र वीरवरो नाम महाराजपुत्रः कुतश्चिद्देशादागत्य राजद्वारमुपगम्य प्रतीहारमुवाच–'अहं बावद्वेतनार्थी राजपुत्रः । मां राजदर्शनं कारय ।' ततस्तेनासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते–'देव, यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्तनं क्रियताम् ।' शूद्रक उवाच–'किं ते वर्तनम् ।' वीरवरो ब्रूते–'प्रत्यहं सुवर्णपञ्चशतानि देहि ।' राजाह–'का ते सामग्री !' वीरवरो ब्रूते–'द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः ।' राजाह–'नैतच्छक्यम् ।' तच्छ्रुत्वा वीरवरश्चलितः । अथ मन्त्रिभिरुक्तम्–'देव, दिनचतुष्टयस्य वर्तनं दत्त्वा ज्ञायतामस्य स्वरूपः किमुपयुक्तोऽयमेतावद्वर्तनं गृह्णात्यनुपयुक्तो वेति ।' ततो मन्त्रिवचनादाहूय वीरवराय ताम्बूलं दत्त्वा पञ्चशतानि सुवर्णानि दत्तानि । तद्विनियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । तदर्धं वीरवरेण देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दत्तम् । स्थितस्यार्धं दुःखितेभ्यः । तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन । एतत्सर्वं नित्यकृतं कृत्वा राजद्वारमहर्निशं खड्गपाणिः सेवते । यदा च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमपि याति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथैकदा कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ राजा सकरुणं क्रन्दनध्वनिं शुश्राव। शूद्रक उवाच-'कः कोऽत्र द्वारि।' तेनोक्तम्-'देव, अहं वीरवरः।' राजोवाच-'क्रन्दनानुसरणं क्रियताम्।' वीरवरः-'यथाज्ञापयति देवः।' इत्युक्त्वा चलितः राज्ञा च चिन्तितम्-'नैतदूचितम्। अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूचिभेद्ये तमसि प्रेरितः। तदनु गत्वा किमेतदिति निरूपयामि।' ततो राजापि खड्गमादाय तदनुसरणक्रमेण नगराद्बहिर्निर्जगाम। गत्वा च वीरवरेण सा रुदती रूपयौवनसंपन्ना सर्वालंकारभूषिता काचित्स्त्री दृष्टा। पृष्टा च-'का त्वम्। किमर्थं रोदिषि।' स्त्रियोक्तम्-'अहमेतस्य शूद्रकस्य राजलक्ष्मीः। चिरादेतस्य भुजच्छायायां महता सुखेन विश्रान्ता। देव्या अपराधेन राजा तृतीये दिवसे पंचत्वं यास्यतीति रोदिमि इदानीमन्यत्र गमिष्यामि।' वीरवरो ब्रूते-'यत्रापायः संभवति तत्रोपायोऽप्यस्ति। तत्कथं स्यात्पुनरिहावलम्बनं भवत्याः।' लक्ष्मीरुवाच-'यदि त्वमात्मनः पुत्रं शक्तिधरं द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतं भगवत्याः सर्वमङ्गलाया उपहारीकरोषि तदाहं पुनरत्र सुचिरं निवसामि राजा च शतायुर्भविष्यति।' इत्युक्त्वादृश्याभवत्।

ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रायमाणा स्ववधूः प्रबोधिता पुत्रश्च। तौ निद्रां परित्यज्योत्थायोपविष्टौ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वीरवरस्तत्सर्वं लक्ष्मीवचनमुक्तवान् ॥ तच्छ्रुत्वा सानन्दः शक्तिधरो ब्रूते–' धन्योऽहमेवंभूतः स्वामिराजरक्षार्थं यन्ममोपयोगः श्लाघ्यः । तत्कोऽधुना विलम्बस्य हेतुः ॥ एवंविधे कर्मणि देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः । यतः ।

धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥१०३॥

शक्तिधरमातोवाच–' यद्येतन्न कर्तव्यं तत्केनाप्यन्येन कर्मणा मुख्यस्य महावर्तनस्य निष्क्रयो भविष्यति । ' इत्यालोच्य सर्वे सर्वमङ्गलायाः स्थानं गताः । तत्र सर्वमङ्गलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते–' देवि, प्रसीद । विजयतां विजयतां शूद्रको महाराजः । गृह्यतामुपहारः । ' इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद । ततो वीरवरश्चिन्तयामास–' गृहीतराजवर्तनस्य निस्तारः कृतः । अधुना निष्पुत्रस्य जीवनेनालम् । ' इत्यालोच्यात्मनः शिरश्छेदः कृतः । ततः स्त्रियापि स्वामिपुत्रशोकार्तया तदनुष्ठितम् । तत्सर्वं दृष्ट्वा राजा साश्चर्यं चिन्तयामास–

' जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।
अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति॥ १०४ ॥
तदेतेन परित्यक्तेन मम राज्येनाप्यप्रयोजनम् । '

ततः शूद्रकेणापि स्वशिरश्छेत्तुं खड्गः समुत्थापितः । अथ भगवत्या सर्वमङ्गलया राजा हस्ते धृत उक्तश्च

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुत्र, प्रसन्नास्मि ते। एतावता साहसेनालम्। जीवनान्तेऽपि तव राज्यभङ्गो नास्ति।' राजा च साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच-'देवि, किं मे राज्येन। जीवितेन वा किं प्रयोजनम्। यद्यहमनुकम्पनीयस्तदा ममायुःशेषेणायं सदारपुत्रो वीरवरो जीवतु। अन्यथाहं यथाप्राप्तां गतिं गच्छामि।' भगवत्युवाच-'पुत्र, अनेन ते सत्त्वोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च तव तुष्टास्मि। गच्छ। विजयी भव। अयमपि सपरिवारो राजपुत्रो जीवतु।' इत्युक्त्वा देव्यदृश्याभवत्। ततो वीरवरः सपुत्रदारो गृहं गतः। राजापि तैरलक्षितः सत्वरमन्तःपुरं प्रविष्टः।

अथ प्रभाते वीरवरो द्वारस्थः पुनर्भूपालेन दृष्टः सन्नाह-'देव, सा रुदती मामवलोक्यादृश्याभवत्। न काप्यन्या वार्ता विद्यते।' तद्वचनमाकर्ण्य राजा चिन्तयत्-'कथमयं श्लाघ्यो महासत्त्वः। यतः।

प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकत्थनः।
दाता नापात्रवर्षी च प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः॥१०५॥

एतन्महापुरुषलक्षणमेतस्मिन्सर्वमस्ति।' ततः स राजा प्रातः शिष्टसभां कृत्वा सर्ववृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्रसादात्तस्मै कर्णाटकराज्यं ददौ। तत्किमागन्तुको जातिमात्राद्दुष्टः। तत्राप्युत्तमाधममध्यमाः सन्ति।' चक्रको ब्रूते-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'योऽकार्यं कार्यवच्छास्ति स किंमन्त्री नृपेच्छया ।
वरं स्वामिमनोदुःखं तन्नाशो न त्वकार्यतः ॥१०६॥
वैद्यो गुरुश्च मन्त्री च यस्य राज्ञः प्रियः सदा ।
शरीरधर्मकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ १०७ ॥
शृणु देव ।
पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति ।
हत्वा भिक्षुं महालोभान्निध्यर्थी नापितो हतः॥१०८॥'
राजा पृच्छति–'कथमेतत् ।' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ ९ ॥

अस्त्ययोध्यायां चूडामणिर्नाम क्षत्रियः । तेन धनार्थिना महता क्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिश्चिरमाराधितः । ततः क्षीणपापोऽसौ स्वप्ने दर्शनं दत्त्वा भगवदादेशाद्यक्षेश्वरेणादिष्टः–'यत्त्वमद्य प्रातः क्षौरं कृत्वा लगुडं हस्ते कृत्वा गृहे निभृतं स्थास्यसि । ततोऽस्मिन्नेवाङ्गणे समागतं यं भिक्षुं पश्यसि । तं निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि । ततः सुवर्णकलशो भविष्यति । तेन त्वया यावज्जीवं सुखिना भवितव्यम् ।' ततस्तथानुष्ठिते तद्वृत्तम् । तत्र क्षौरकर्णायानीतेन नापितेनालोक्य चिन्तितम्–'अये, निधिप्राप्तेरयमुपायः । अहमप्येवं किं न करोमि ।' ततः प्रभृति नापितः प्रत्यहं तथाविधो लगुडहस्तः सुनि-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भूतं भिक्षोरागमनं प्रतीक्षते । एकदा तेन प्राप्तो भिक्षुर्लगुडेन व्यापादितः । तस्मादपराधात्सोऽपि नापितो राजपुरुषैर्व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि-'पुण्याल्लब्धं यदेकेन' इत्यादि । राजाह-

'पुरावृत्तकथोद्गारैः कथं निर्णीयते परः ।
स्यान्निष्कारणबन्धुर्वा किं वा विश्वासघातकः१०९॥

यातु । प्रस्तुतमनुसंधीयताम् । मलयाधित्यकायां चेच्चित्रवर्णस्तदधुना किं विधेयम् ।' मन्त्री वदति-'देव आगतप्रणिधिमुखान्मया श्रुतं तन्माहामन्त्रिणो गृध्रस्योपदेशे यच्चित्रवर्णेनानादरः कृतः । ततोऽसौ मूढो जेतुं शक्यः । तथा चोक्तम्-

लुब्धः क्रूरोऽलसोऽसत्यः प्रमादी भीरुरस्थिरः ।
मूढो योधावमन्ता च सुखच्छेद्यो रिपुः स्मृतः११०

ततोऽसौ यावदस्मद्दुर्गद्वाररोधं न करोति तावन्नद्यद्रिवनवर्त्मसु तद्बलानि हन्तुं सारसादयः सेनापतयो नियुज्यन्ताम् । तथा चोक्तम्-

दीर्घवर्त्मपरिश्रान्तं नद्यद्रिवनसंकुलम् ।
घोराग्निभयसंत्रस्तं क्षुत्पिपासार्दितंतथा ॥ १११ ॥
प्रमत्तं भोजनव्यग्रं व्याधिदुर्भिक्षपीडितम् ।
असंस्थितमभूयिष्ठं वृष्टिवातसमाकुलम् ॥ ११२ ॥
पङ्कपांशुजलाच्छन्नं सुव्यस्तं दस्युविद्रुतम् ।
एवंभूतं महीपालः परसैन्यं विघातयेत् ॥ ११३ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

अवस्कन्दभयाद्राजा प्रजागरकृतश्रमम् ।
दिवासुप्तं समाहन्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥ ११४ ॥

अतस्तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं दिवानिशं घ्नन्त्वस्मत्सेनापतयः ।' तथानुष्ठिते चित्रवर्णस्य सैनिकाः सेनापतयश्च बहवो निहताः । ततश्चित्रवर्णो विषण्णः स्वमन्त्रिणं दूरदर्शिनमाह–' तात, किमित्यस्मदुपेक्षा क्रियते । किं क्वाप्यविनयो ममास्ति । तथा चोक्तम्–

न राज्यं प्राप्तमित्येव वर्तितव्यमसांप्रतम् ।
श्रियं ह्यविनयो हन्ति जरारूपमिवोत्तमम् ॥११५॥

अपि च ।

दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी।
उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः॥११६॥'

गृध्रोऽवदत्–' देव, शृणु ।

अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।
परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ ११७ ॥

अन्यच्च ।

पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च ।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम्॥११८॥

किं च ।

न साहसैकान्तरसानुवर्तिना
न चाप्युपायोपहतान्तरात्मना ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विभूतयः शक्यमवाप्तुमूर्जिता
नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः ॥ ११९ ॥

त्वया स्वबलोत्साहमवलोक्य साहसैकवासिना मयोपन्यस्तेष्वपि मन्त्रेष्वनवधानं वाक्यपारुष्यं च कृतम्। अतो दुर्नीतेः फलमिदमनुभूयते। तथा चोक्तम्—

दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः
संतापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्त्रीकृता न विषयाः परितापयन्ति॥१२०॥

अपरं च।

मुदं विषादः शरदं हिमागम-
स्तमो विवस्वान्सुकृतं कृतघ्नता।
प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः
श्रियः समृद्धा अपि हन्ति दुर्नयः॥१२१॥'

ततो मयाप्यालोचितम्—'प्रज्ञाहीनोऽयं राजा। नो चेत्कथं नीतिशास्त्रकथाकौमुदीं वागुल्काभिस्तिमिरयाति। यतः।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम्।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति॥१२२॥'

इत्यालोच्य तूष्णीं स्थितः। अथ राजा बद्धाञ्जलिराह—'तात, अस्त्ययं ममापराधः। इदानीं यथाव-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शिष्टबलसहितः प्रत्यावृत्य विन्ध्याचलं गच्छामि तथोपदिश । ' गृध्रः स्वगतं चिन्तयति– ' क्रियतामत्र प्रतीकारः । यतः ।

देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।
नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥१२३॥'

मन्त्री प्रहस्य ब्रूते– 'देव, मा भैषीः । समाश्वसिहि । शृणु देव,

मन्त्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सांनिपातके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा सुस्थे को वा न पण्डितः १२४॥

अपरं च ।

आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।
महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः १२५

तदत्र भवत्प्रतापादेव दुर्गं भंक्त्वा कीर्तिप्रतापसहितं त्वामचिरेण कालेन विन्ध्याचलं नेष्यामि । ' राजाह– 'कथमधुना स्वल्पबलेन तत्संपद्यते । ' गृध्रो वदति– 'देव, सर्वं भविष्यति । यतो विजिगीषोरदीर्घसूत्रता विजयसिद्धेरवश्यंभावि लक्षणं तत्सहसैव दुर्गावरोधः क्रियताम् । '

प्रहितप्रणिधिना बकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य तत्कथितम्–' देव, स्वल्पबल एवायं राजा चित्रवर्णो गृध्रस्य मन्त्रोपस्तम्भेन दुर्गावरोधं करिष्यति । ' राजाह– ' सर्वज्ञ, किमधुना विधेयम् । ' चक्रो ब्रूते– ' स्वबले

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारासारविचारः क्रियताम् । तज्ज्ञात्वा सुवर्णवस्त्रादिकं यथार्हं प्रसादप्रदानं क्रियताम् । यतः ।

यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां
समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तः
स्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः॥१२६॥

अन्यच्च ।

क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये
यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ।
प्रियासु नारीष्वधनेषु बान्धवे-
ष्वतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥१२७॥

यतः ।

मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात्सर्वनाशं करोति हि । कः सुधीः संत्यजेद्भाण्डं शुल्कस्यैवातिसाध्वसात् १२८'

राजाह-'कथमिह समयेऽतिव्ययो युज्यते । उक्तं च-आपदर्थे धनं रक्षेत्' इति । मन्त्री ब्रूते-'श्रीमतः कथमापदः ।' राजाह-'कदाचिच्चलते लक्ष्मीः ।' मन्त्री ब्रूते-'संचितापि विनश्यति । तद्देव, कार्पण्यं विमुच्य दानमानाभ्यां स्वभटाः पुरस्क्रियन्ताम् । तथा चोक्तम्-

परस्परज्ञाः संहृष्टास्त्यक्तुं प्राणान्सुनिश्चिताः ।
कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयन्ते द्विषद्बलम् १२९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

सुभटाः शीलसंपन्नाः संहताः कृतनिश्चयाः ।
अपि पञ्चशतं शूरा निघ्नन्ति रिपुवाहिनीम् ॥१३०॥

किं च ।

शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः ।
त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चाप्यात्मंभरिर्नरः ॥१३१॥

यतः ।

सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः ।
एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् १३२

ईदृशि प्रस्तावेऽमात्यास्तावदेव पुरस्कर्तव्यः । तथा चोक्तम्–

यो येन प्रतिबद्धः स्यात्सह तेनोदयी व्ययी ।
स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥१३३॥

यतः ।

धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः ।
अनीतिपवनक्षिप्तः कार्याब्धौ स निमज्जति ॥१३४॥

शृणु देव,

हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययस्तथा ।
नित्यं भृत्यानुपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥१३५॥
येषां राज्ञा सह स्यातामुच्चयापचयौ ध्रुवम् ।
अमात्या इति तान्राजा नावमन्येत्कदाचन ॥१३६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यतः ।

महीभुजो मदान्धस्य संकीर्णस्येव दन्तिनः ।
स्खलतो हि करालम्बः सुहृत्सचिवचेष्टितम् १३७'

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते-' देव, दृष्टिप्रसादं कुरु । इदानीं विपक्षो दुर्गद्वारि वर्तते । तद्देवपादादेशाद्बहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि । तेन देवपादानामानृण्यमुपगच्छामि । ' चक्रो ब्रूते-' मैवम् । यदि बहिर्निःसृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणमेव निष्प्रयोजनम् । अपरं च ।

विषमो हि यथा नक्रः सलिलान्निर्गतो वशः ।
वनाद्विनिर्गतः शूरः सिंहोऽपि स्याच्छृगालवत् १३८

देव, स्वयं गत्वा दृश्यतां युद्धम् । यतः ।

पुरस्कृत्य बलं राजा योधयेदवलोकयन् ।
स्वामिनाधिष्ठितः श्वापि किं न सिंहायते ध्रुवम् १३९'

अथ ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहवं कृतवन्तः । अपरेद्युश्चित्रवर्णो राजा गृध्रमुवाच-' तात, स्वप्रतिज्ञातमधुना निर्वाहय । ' गृध्रो ब्रूते-' देव, शृणु तावत् ।

अकालसहमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकम् ।
अगुप्तं भीरुयोधं च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ १४० ॥

तत्तावदत्र नास्ति ।

उपजापश्चिरारोधोऽवस्कन्दस्तीव्रपौरुषम् ।
दुर्गस्य लङ्घनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥ १४१ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्र यथाशक्ति क्रियते यत्नः । (कर्णे कथयति) । एवमेव । ' ततोऽनुदित एव भास्करे चतुर्ष्वपि दुर्गद्वारेषु वृत्ते युद्धे दुर्गाभ्यन्तरगृहेष्वेकदा काकैराग्निर्निक्षिप्तः । ततः ' गृहीतं गृहीतं दुर्गम् ' इति कोलाहलं श्रुत्वा सर्वतः प्रदीप्ताग्निमवलोक्य राजहंससैनिका दुर्गवासिनश्च सत्वरं ह्रदं प्रविष्टाः । यतः ।

सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
कार्यकाले यथाशक्ति कुर्यान्न तु विचारयेत् ॥१४२॥

राजहंसः स्वभावान्मन्दगतिः सारसद्वितीयश्च चित्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः । हिरण्यगर्भः सारसमाह–' सारस सेनापते, ममानुरोधादात्मानं कथं व्यापादयिष्यसि । त्वमधुना गन्तुं शक्तः । तत्कृत्वा जलं प्रविश्यात्मानं परिरक्ष । अस्मत्पुत्रं चूडामणिनामानं सर्वज्ञसंमत्या राजानं करिष्यसि । ' तारसो ब्रूते– ' देव, न वक्तव्यमेवं दुःसहं वचः । यावच्चन्द्रार्कौ दिवि तिष्ठतस्तावद्विजयतां देवः।अहं देव, दुर्गाधिकारी । मन्मांसासृग्विलिप्तेन द्वारवर्त्मना प्रविशतु शत्रुः । अपरं च ।

दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते । '
राजाह–' सत्यमेवैतत् ।.किंतु ।

शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः १४३'
सारसो ब्रूते–' शृणु देव,

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्यो-
भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् ।
अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः
किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियते ॥ १४४ ॥

अन्यच्च ।

भवेऽस्मिन्पवनोद्भ्रान्तवीचिविभ्रमभङ्गुरे ।
जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितव्ययः ॥ १४५ ॥
स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोशो बलं सुहृत् ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च॥१४६॥

देव, त्वं च स्वामी सर्वथा रक्षणीयः । यतः ।

प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समृद्धापि न जीवति ।
अपि धन्वन्तरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि॥१४७॥

अपरं च ।

नरेशे जीवलोकोऽयं निमीलति निमीलति ।
उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १४८ ॥

अथ कुक्कुटेनागत्य राजहंसस्य शरीरे खरतरनखाघातः कृतः । तदा सन्वरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा जले क्षिप्तः । अथ कुक्कुटैर्नखप्रहारजर्जरीकृतेन सारसेन कुक्कुटसेना बहुशो हता । पश्चात्सारसोऽपि चञ्चुप्रहारेण विभिद्य व्यापादितः । अथ चित्रवर्णो दुर्गं प्रविश्य दुर्गावस्थितं द्रव्यं ग्राहयित्वा बन्दिभिर्जयशब्दैरानन्दितः स्वस्कन्धावारं जगाम ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ राजपुत्रैरुक्तम्–'तस्मिन्राजबले स पुण्यवान्सारस एव येन स्वदेहत्यागेन स्वामी रक्षितः । उक्तं चैतत्–

जनयन्ति सुतान्गावः सर्वा एव गवाकृतीन् ।
विषाणोल्लिखितस्कन्धं काचिदेव गवां पतिम् १४९'

विष्णुशर्मोवाच–'स तावद्विद्याधरीपरिजनः स्वर्गसुखमनुभवतु महासत्त्वः । तथा चोक्तम्–

आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः ।
भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः १५० ॥

यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
अक्षयाँल्लभते लोकान्यदि क्लैब्यं न गच्छति ॥१५१॥

विग्रहः श्रुतो भवद्भिः । 'राजपुत्रैरुक्तम्–'श्रुत्वा सुखिनो भूता वयम् ।' विष्णु शर्माब्रवीत्–अपरमप्येवमस्तु ।

विग्रहः करितुरङ्गपत्तिभि-
र्नो कदापि भवतां महीभुजाम् ।
नीतिमन्त्रपवनैः समाहताः
संश्रयन्तु गिरिगह्वरं द्विषः ॥ १५२ ॥

इति हितोपदेशे विग्रहो नाम तृतीयः
कथासंग्रहः समाप्तः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संधिः ।

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तम्–' आर्य, विग्रहः श्रुतोऽस्माभिः । संधिरधुनाभिधीयताम् । ' विष्णुशर्मणोक्तम्–' श्रूयताम् । संधिमपि कथयामि यस्यायमाद्यः श्लोकः–

वृत्ते महति सङ्ग्रामे राज्ञोर्निहतसेनयोः ।
स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा संधिः कृतः क्षणात् १ '

राजपुत्रा ऊचुः–'कथमेतत् । ' विष्णुशर्मा कथयति–

ततस्तेन राजहंसेनोक्तम्–' केनास्मद्दुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः । किं पारक्येण किंवास्मद्दुर्गवासिना केनापि विपक्षप्रयुक्तेन । ' चक्रो ब्रूते–'देव, भवतो निष्कारणबन्धुरसौ मेघवर्णः सपरिवारो न दृश्यते । तन्मन्ये तस्यैव विचेष्टितमिदम् । ' राजा क्षणं विचिन्त्याह–'अस्ति तावदेव मम दुर्दैवमेतत् । तथा चोक्तम्–

अपराधः स दैवस्य न पुनर्मन्त्रिणामयम् ।
कार्यं सुचरितं क्वापि दैवयोगाद्विनश्यति ॥ २ ॥ '

मन्त्री ब्रूते–' उक्तमेवैतत् ।

विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः ।
आत्मनः कर्मदोषांश्च नैव जानात्यपण्डितः ॥ ३ ॥

अपरं च ।

सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति ।
स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति ॥ ४ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

रक्षितव्यं सदा वाक्यं वाक्याद्भवति नाशनम् ।
हंसाभ्यां नीयमानस्य कूर्मस्य पतनं यथा ॥ ५ ॥ '

राजाह–' कथमेतत् । ' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ १ ॥

अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः । तत्र चिरं संकटविकटनामानौ हंसौ निवसतः । तयोर्मित्रं कम्बुग्रीवनामा कूर्मश्च प्रतिवसति । अथैकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तम्–' यदत्रास्माभिरद्योषित्वा प्रातर्मत्स्यकूर्मादयो व्यापादयितव्याः । ' तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह–' सुहृदौ, श्रुतोऽयं धीवरालापः । अधुना किं मया कर्तव्यम् । ' हंसावाहतुः–' ज्ञायताम् । पुनस्तावत्प्रातर्यदुचितं तत्कर्तव्यम् । ' कूर्मो ब्रूते–' मैवम् । यतो दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र । तथा चोक्तम्–

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।
द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ ६ ॥ '

तावाहतुः–' कथमेतत् । ' कूर्मः कथयति–

कथा ॥ २ ॥

पुरास्मिन्नेव सरस्येवंविधेषु धीवरेषूपस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितम् । तत्रानागतविधाता नामैको मत्स्यः । तेनालोचितम्–' अहं तावज्जलाशयान्तरं गच्छामि । '

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्युक्त्वा ह्रदान्तरं गतः। अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिहितम्-' भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात्कुत्र मया गन्तव्यम्। तदुत्पन्ने यथाकार्यं तदनुष्ठेयम्। तथा चोक्तम्-

उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान्।
वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निह्नुतो यथा॥ ७॥'

यद्भविष्यः पृच्छति-' कथमेतत्।' प्रत्युत्पन्नमतिः कथयति-

कथा॥ ३॥

पुरा विक्रमपुरे समुद्रदत्तो नाम वणिगस्ति। तस्य रत्नप्रभा नाम गृहिणी स्वसेवकेन सह सदा रमते। (न स्त्रीणामप्रियः कश्चिदित्यादि।) अथैकदा सा रत्नप्रभा तस्य सेवकस्य मुखे चुम्बनं ददती समुद्रदत्तेनावलोकिता। ततः सा बन्धकी सत्वरं भर्तुः समीपं गत्वाह-' नाथ, एतस्य सेवकस्य महती निर्वृतिः। यतोऽयं चौरिकां कृत्वा कर्पूरं खादतीति मयास्य मुखमाघ्राय ज्ञातम्। (तथा चोक्तम्-' आहारो द्विगुणः स्त्रीणाम्' इत्यादि।) तच्छ्रुत्वा सेवकेन प्रकुप्योक्तम्-' नाथ, यस्य स्वामिनो गृह एतादृशी भार्या तत्र सेवकेन कथं स्थातव्यं यत्र प्रतिक्षणं गृहिणी सेवकस्य मुखं जिघ्रति।' ततोऽसावुत्थाय चलितः साधुना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यत्नात्प्रबोध्य धृतः । अतोऽहं ब्रवीमि–' उत्पन्नामापदम् ' इत्यादि ॥ ततो यद्भविष्येणोक्तम्–

' यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते ॥८॥'

ततः प्रातर्जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर्मृतवदात्मानं संदर्श्य स्थितः । ततो जालादपसारितो यथाशक्त्युत्प्लुत्य गभीरं नीरं प्रविष्टः । यद्भविष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि–' अनागतविधाता ' इत्यादि ॥

तद्यथाहमन्यह्रदं प्राप्नोमि तथा क्रियताम् । ' हंसावाहतुः–' जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलम् । स्थले गच्छतस्ते को विधिः । ' कूर्म आह–' यथाहं भवद्भ्यां सहाकाशवर्त्मना यामि तथा विधीयताम् । ' हंतौ ब्रूतः–' कथमुपायः संभवति । ' कच्छपो वदति–' युवाभ्यां चञ्चुधृतं काष्ठखण्डमेकं मया मुखेनावलम्ब्य गन्तव्यम् । युवयोः पक्षबलेन मयापि सुखेन गन्तव्यम् । ' हंसौ ब्रूतः– ' संभवत्येष उपायः । किंतु–

उपायं चिन्तयन्प्राज्ञो ह्यपायमपि चिन्तयेत् ।
पश्यतो बकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिताः प्रजाः ॥ ९ ॥'

कूर्मः पृच्छति–' कथमेतत् । ' तौ कथयतः–

कथा ॥ ४ ॥

अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान्पिप्पल-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वृक्षः । तत्रानेकबका निवसन्ति । तस्य वृक्षस्याधस्ताद्विवरे सर्पो बालापत्यानि खादति । अथ शोकार्तानां बकानां विलापं श्रुत्वा केनचिद्बकेनाभिहितम्–' एवं कुरुत । यूयं मत्स्यानुपादाय नकुलविवरादारभ्य सर्पविवरंयावत्पङ्क्तिक्रमेण विकिरत । ततस्तदाहारलुब्धैर्नकुलैरागत्य सर्पो द्रष्टव्यः । स्वभावद्वेषाद्द्वयापादयितव्यश्च ।' तथानुष्ठिते तद्वृत्तम् । ततस्तत्र वृक्षे नकुलैर्बकशावकरावः श्रुतः । पश्चात्तैर्वृक्षमारुह्य बकशावकाः खादिताः । अत आवां ब्रूवः–' उपायं चिन्तयन् ' इत्यादि ॥

' आवाभ्यां नीयमानं त्वामवलोक्य लोकैः किंचिद्वक्तव्यमेव । तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं दास्यसि तदा त्वन्मरणम् । तत्सर्वथात्रैव स्थीयताम् । ' कूर्मो वदति–' किमहमप्राज्ञः । नाहमुत्तरं दास्यामि । किमपि न वक्तव्यम् । ' तथानुष्ठिते तथाविधं कूर्ममालोक्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद्धावन्ति वदन्ति च । कश्चिद्वदति–' यदायं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादितव्यः । ' कश्चिद्वदति–' अत्रैव दग्ध्वा खादितव्योऽयम् । ' कश्चिद्वदति–' गृहं नीत्वा भक्षणीयः ' इति । तद्वचनं श्रुत्वा स कूर्मः कोपाविष्टो विस्मृतपूर्वसंस्कारः प्राह–' युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यम् । ' इति वदन्नेव पतितस्तैर्व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि–' सुहृदां हितकामानाम् ' इत्यादि ॥

अथ प्रणिधिर्बकस्तत्रागत्योवाच–' देव, प्रागेव मया

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निगदितम् । दुर्गशोधनं हि प्रतिक्षणं कर्तव्यमिति । तच्च युष्माभिर्न कृतं तदनवधानस्य फलमनुभूतम् । दुर्गदाहो मेघवर्णेन वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः । ' राजा निःश्वस्याह–

' प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु ।
स सुप्त इव वृक्षाग्रात्पतितः प्रतिबुद्ध्यते ॥ १० ॥ '

प्रणिधिरुवाच–' इतो दुर्गदाहं विधाय यदा गतो मेघवर्णस्तदा चित्रवर्णेन प्रसादितेनोक्तम्–' अयं मेघवर्णोऽत्र कर्पूरद्वीपराज्येऽभिषिच्यताम् । तथा चोक्तम्–

कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् ।
फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ ११ ॥ '

चक्रवाको ब्रूते–' ततस्ततः । ' प्रणिधिरुवाच–' ततः प्रधानमन्त्रिणा गृध्रेणाभिहितम्–' देव, नेदमुचितम् । प्रसादान्तरं किमपि क्रियताम् । यतः ।

अविचारयतो युक्तिकथनं तुषखण्डनम् ।
नीचेषूपकृतं राजन्वालुकास्विव मूत्रितम् ॥ १२ ॥'

महतामास्पदे नीचः कदापि न कर्तव्यः । तथा चोक्तम्–

नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति ।
मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हन्तुं गतो यथा १३ ॥ '

चित्रवर्णः पृच्छति–' कथमेतत् । ' मन्त्री कथयति–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कथा ॥ ५ ॥

अस्ति गौतमस्य महर्षेस्तपोवने महातपा नाम मुनिः । तत्र तेन मुनिना काकेन नीयमानो मूषिकशावको दृष्टः । ततः स्वभावदयात्मना तेन मुनिना नीवारकणैः संवर्धितः । ततो बिडालस्तं मूषिकं खादितुमुपधावति । तमवलोक्य मूषिकस्तस्य मुनेः क्रोडे प्रविवेश । ततो मुनिनोक्तम्-' मूषिक, त्वं मार्जारो भव । ' ततः स बिडालः कुक्कुरं दृष्ट्वा पलायते । ततो मुनिनोक्तम्-' कुक्कुराद्बिभेषि । त्वमेव कुक्कुरो भव । ' स च कुक्कुरो व्याघ्राद्बिभेति । ततस्तेन मुनिना कुक्कुरो व्याघ्रः कृतः । अथ तं व्याघ्रं मुनिर्मूषिकोऽमिति पश्यति । अथ तं मुनिं दृष्ट्वा व्याघ्रं च सर्वे वदन्ति-' अनेन मुनिना मूषिको व्याघ्रतां नीतः । ' एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रोऽचिन्तयत्-' यावदनेन मुनिना स्थातव्यं तावदिदं मे स्वरूपाख्यानमकीर्तिकरं न पलायिष्यते ' इत्यालोच्य मुषिकस्तं मुनिं हन्तुं गतः । ततो मुनिना तज्ज्ञात्वा ' पुनर्मूषिको भव ' इत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः । " जायतेऽधोनिपाताय दुर्जनानां समुन्नतिः " अतोऽहं ब्रवीमि-' नीचः श्लाघ्यपदम् ' इत्यादि ॥

अपरं च । सुकरमिदमिति न मन्तव्यम् । शृणु ।

भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ।
अतिलोभाद्बकः पश्चान्मृतः कर्कटकग्रहात् ॥१४॥ '

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चित्रवर्णः पृच्छति–' कथमेतत् । ' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ ६ ॥

अस्ति मालवदेशे पद्मगर्भनामधेयं सरः । तत्रैको वृद्धो बकः सामर्थ्यहीन उद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितः स च केनचित्कुलीरेण दृष्टः पृष्टश्च–' किमिति भवानत्राहारत्यागेन तिष्ठति । ' बकेनोक्तम्–'मत्स्या मम जीवनहेतवः । ते कैवर्तैरागत्य व्यापादयितव्या इति वार्ता नगरोपान्ते मया श्रुता । अतो वर्तनाभावादेवास्मन्मरणमुपस्थितमिति ज्ञात्वाहारेऽप्यनादरः कृतः । ' ततो मत्स्यैरालोचितम्–' इह समये तावदुपकारक एवायं लक्ष्यते । तदयमेव यथाकर्तव्यं पृच्छ्यताम् । तथा चोक्तम्–

उपकर्त्रारिणा संधिर्न मित्रेणापकारिणा ।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ १२ ॥ '

मत्स्या ऊचुः ' भो बक, कोऽत्रास्माकं रक्षणोपायः ।' बको ब्रूते–'अस्ति रक्षणोपायो जलाशयान्तराश्रयणम् । तत्राहमेकैकशो युष्मान्नयामि । ' मत्स्या आहुः–' एवमस्तु ।' ततोऽसौ बकस्तान्मत्स्यानेकैकशो नीत्वा खादति । अनन्तरं कुलीरस्तमुवाच–'भो बक, मामपि तत्र नय । ' ततो बकोऽप्यपूर्वकुलीरमांसार्थी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान् । कुलीरोऽपि मत्स्यक-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ण्टकाकीर्णं तत्स्थलमालोक्याचिन्तयत्–' हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । भवतु । इदानीं समयोचितं व्यवहरिष्यामि ' इत्यालोच्य कुलीरस्तस्य ग्रीवां चिच्छेद । स बकः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि–' भक्षयित्वा बहून्मत्स्यान् ' इत्यादि ॥

ततश्चित्रवर्णोऽवदत्–' शृणु तावन्मन्त्रिन्, मयैतदालोचितमस्ति । ' ' अत्रावस्थितेन मेघवर्णेन राज्ञा यावन्ति वस्तूनि कर्पूरद्वीपस्योत्तमानि तान्यस्माकमुपनेतव्यानि । तेनास्माभिर्महासुखेन विन्ध्याचले स्थातव्यम् । ' दूरदर्शी विहस्याह– ' देव,

अनागतवतीं चिन्तां कृत्वा यस्तु प्रहृष्यति ।
स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभाण्डो द्विजो यथा ॥१६॥'

राजाह–' कथमेतत् । ' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ ७ ॥

अस्ति देवीकोटनाम्नि नगरे देवशर्मा नाम ब्राह्मणः । तेन महाविषुवत्संक्रान्त्यां सक्तुपूर्णशराव एकः प्राप्तः तमादायासौ कुम्भकारस्य भाण्डपूर्णमण्डपैकदेशे रोद्रेणाकुलितः सुप्तः । ततः सक्तुरक्षार्थं हस्ते दण्डमेकमादायाचिन्तयत्–'यद्यहं सक्तुशरावं विक्रीय दश कपर्दकान्प्रास्यामि तदात्रैव तैः कपर्दकैर्घटशरावादिकमुपक्रीयानेकधा वृद्धैस्तद्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रादिकमुप-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्रीय विक्रीय वाणिज्यं कृत्वा लक्षसंख्यानि धनानि कृत्वा विवाहचतुष्टयं करिष्यामि । अनन्तरं तासु सपत्नीषु रूपयौवनवती या तस्यामधिकानुरागं करिष्यामि । सपत्न्यो यदा द्वन्द्वं करिष्यन्ति तदा कोपाकुलोऽहं ता लगुडेन ताडयिष्यामि ' इत्यभिधाय लगुडः क्षिप्तः । तेन सकुशरावश्चूर्णितो भाण्डानि च बहूनि भग्नानि । ततस्तेन शब्देनागतेन कुम्भकारेण तथाविधानि भाण्डान्यवलोक्य ब्राह्मणस्तिरस्कृतो मण्डपाद्बहिष्कृतश्च । अतोऽहं ब्रवीमि–' अनागतवतीं चिन्ताम् ' इत्यादि ॥ ततो राजा रहसि गृध्रमुवाच–' तात, यथा कर्तव्यं तथोपदिश । ' गृध्रो ब्रूते–

' मदोद्धतस्य नृपतेः संकीर्णस्येव दन्तिनः ।
गच्छन्त्युन्मार्गयातस्य नेतारः खलु वाच्यताम् १७

शृणु देव, किमस्माभिर्बलदर्पाद्दुर्गं भग्नम् । न । किंतु तव प्रतापाधिष्ठितेनोपायेन । ' राजाह–' भवतामुपायेन । ' गृध्रो ब्रूते– ' यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा स्वदेशे गम्यताम् । अन्यथा वर्षाकाले प्राप्ते पुनर्विग्रहे सत्यस्माकं परभूमिष्ठानां स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति । सुखशोभार्थं संधाय गम्यताम् । दुर्गं भग्नं कीर्तिश्च लब्धैव । मम संमतं तावदेतत् । यतः ।

यो हि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।
अप्रियाण्याह तथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥१८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यच्च ।

सुहृद्बलं तथा राज्यमात्मानं कीर्त्तिमेव च ।
युधि संदेहदोलास्थं को हि कुर्यादबालिशः ॥ १९ ॥

अपरं च ।

संधिमिच्छेत्समेनापि संदिग्धो विजयो युधि ।
सुन्दोपसुन्दावयोर्न्यं नष्टौ तुल्यबलौ न किम् ॥२०॥'

राजोवाच–'कथमेतत् ।' मन्त्री कथयति–

कथा ॥ ८ ॥

पुरा दैत्यौ महोदारौ सुन्दोपसुन्दनामानौ महता क्लेशेन त्रैलोक्यकामनया चिराच्चन्द्रशेखरमाराधितवन्तौ । ततस्तयोर्भगवान्परितुष्टः 'वरं वरयतम्' इत्युवाच । अनन्तरं तयोः कंठाधिष्ठितया सरस्वत्या तावन्यद्वक्तुकामावन्यदभिहितवन्तौ । यद्यावयोर्भगवान्परितुष्टस्तदा स्वप्रियां पार्वतीं परमेश्वरो ददातु । अथ भगवता क्रुद्धेन वरदानस्यावश्यकतया विचारमूढयोः पार्वती प्रदत्ता । ततस्तस्या रूपलावण्यलुब्धाभ्यां जगद्घातिभ्यां मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिराभ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरुषः कश्चित्पृच्छ्यतामिति मतौ कृतायां स एव भट्टारको वृद्धद्विजरूपः समागत्य तत्रोपस्थितः । अनन्तरम्, आवाभ्यामियं स्वबललब्धा, कस्येयमावयोर्भवति, इति ब्राह्मणमपृच्छताम् ब्राह्मणो ब्रूते–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

'वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवानपि ।
धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २१ ॥

तद्युवां क्षत्रधर्मानुगौ । युद्ध एव युवयोर्नियमः ।' इत्यभिहिते सति 'साधूक्तमनेन' इति कृत्वान्योन्यतुल्यवीर्यौ समकालमन्योन्यघातेन विनाशमुपगतौ । अतोऽहं ब्रवीमि–'संधिमिच्छेत्समेनापि' इत्यादि ॥

राजाह– 'प्रागेव किं नोक्तं भवद्भिः ।' मन्त्री ब्रूते– 'मद्वचनं किमवसानपर्यन्तं श्रुतं भवद्भिः । तदापि मम संमत्या नायं विग्रहारम्भः । साधुगुणयुक्तोऽयं हिरण्यगर्भो न विग्राह्यः । तथा चोक्तम्–

सत्यार्यौ धार्मिकोऽनार्यो भ्रातृसंघातवान्बली ।
अनेकयुद्धविजयी संधेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ २२ ॥

यतश्च ।

सत्योऽनुपालयेत्सत्यं संधितो नैति विक्रियाम् ।
प्राणबाधेऽपि सुव्यक्तमार्यो नायात्यनार्यताम् ॥२३॥
धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्व एव हि युध्यते ।
प्रजानुरागाद्धर्माच्च दुःखोच्छेद्यो हि धार्मिकः ॥ २४॥
संधिः कार्योऽप्यनार्येण विनाशे समुपस्थिते ।
विना तस्याश्रयेणार्यः कुर्यान्न कालयापनम् ॥ २५ ॥
संहतत्वाद्यथा वेणुर्निबिडैः कण्टकैर्वृतः ।
न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसंघातवांस्तथा ॥ २६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।
प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति ॥ २७ ॥
जमदग्नेः सुतस्येव सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते ॥ २८ ॥
अनेकयुद्धविजयी संधानं यस्य गच्छति ।
तत्प्रतापेन तस्याशु वशमायान्ति शत्रवः ॥ २९ ॥

तत्र तावद्बहुभिर्गुणैरुपेतः संधेयोऽयं राजा । ' चक्रवाकोऽवदत्–'प्रणिधे, सर्वत्रावव्रज । सर्वमवगतम् । गत्वा पुनरागमिष्यसि ' राजा चक्रवाकं पृष्टवान्– ' मन्त्रिन्, असंधेयाः कति । ताञ्छ्रोतुमिच्छामि । ' मन्त्री ब्रूते–' देव, कथयामि । शृणु ।

बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ ३० ॥
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमन्त्रस्तु देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ३१ ॥
दैवोपहतकश्चैव तथा दैवपरायणः ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥ ३२ ॥
अदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च न ।
सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ३३ ॥
एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलम् ।
एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ३४ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बालस्याल्पप्रभावत्वान्न लोको योद्धुमिच्छति ।
युद्धायुद्धफलं यस्माज्ज्ञातुं शक्तो न बालिशः ॥३२॥
उत्साहशक्तिहीनत्वाद्वृद्धो दीर्घामयस्तथा ।
स्वैरेव परिभूयेते द्वावप्येतावसंशयम् ॥ ३६ ॥
सुखोच्छेद्यो हि भवति सर्वज्ञातिबहिष्कृतः ।
त एवैनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस्त्वात्मसात्कृताः ॥३७॥
भीरुर्युद्धपरित्यागात्स्वयमेव प्रणश्यति ।
तथैव भीरुपुरुषः संग्रामे तैर्विमुच्यते ॥ ३८ ॥
लुब्धस्यासंविभागित्वान्न युद्धयन्तेऽनुयायिनः ।
लुब्धानुजीविकैरेष दानभिन्नैर्निहन्यते ॥ ३९ ॥
संत्यज्यते प्रकृतिभिर्विरक्तप्रकृतिर्युधि ।
सुखाभियोज्यो भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ४० ॥
अनेकचित्तमन्त्रस्तु भेद्यो भवति मन्त्रिणा ।
अनवस्थितचित्तत्वात्कार्यतः स उपेक्ष्यते ॥ ४१ ॥
सदा धर्मबलीयस्त्वाद्देवब्राह्मणनिन्दकः ।
विशीर्यते स्वयं ह्येष दैवोपहतकस्तथा ॥ ४२ ॥
संपत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणम् ।
इति दैवपरो ध्यायन्नात्मानमपि चेष्टते ॥ ४३ ॥
दुर्भिक्षव्यसनी चैव स्वयमेव विषीदति ।
बलव्यसनयुक्तस्य योद्धुं शक्तिर्न जायते ॥४४ ॥
अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते ।
ग्राहोऽल्पीयानपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥ ४५ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बहुशत्रुस्तु संत्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ।
येनैव गच्छति पथा तेनैवाशु विपद्यते ॥ ४६ ॥
अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ।
कौशिकेन हतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥ ४७ ॥
सत्यधर्मव्यपेतेन संदध्यान्न कदाचन ।
स संधितोऽप्यसाधुत्वादचिराद्याति विक्रियाम् ४८॥

अपरमपि कथयामि । संधिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावाः षाड्गुण्यम् । कर्मणामारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसंपद्देशकालविभागो विनिपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिश्च पञ्चाङ्गो मन्त्रः । सामदानभेददण्डाश्चत्वार उपायाः । उत्साहशक्तिर्मन्त्रशक्तिः प्रभुशक्तिश्चेति शक्तित्रयम् । एतत्सर्वमालोच्य नित्यं विजिगीषवो भवन्ति महान्तः ।

या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।
सा श्रीर्नीतिविदं पश्य चञ्चलापि प्रधावति ॥ ४९ ॥

तथा चोक्तम्—

वित्तं यदा यस्य समं विभक्तं
गूढश्चरः संनिभृतश्च मन्त्रः ।
न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति
स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति ॥ ५० ॥

किंतु यद्यपि महामन्त्रिणा गृध्रेण संधानमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा संप्रति भूतजयदर्पान्न मन्तव्यम् । 'देव, तदेव क्रियताम् । सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारसो राजास्मन्मित्रं जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु । यतः ।

सुगुप्तिमाधाय सुसंहतेन
बलेन वीरो विचरन्नरातिम् ।
संतापयेद्येन समं सुतप्त-
स्तप्तेन संधानमुपैति तप्तः ॥ ५१ ॥

राज्ञा 'एवमस्तु' इति निगद्य विचित्रनामा बकः सुगुप्तलेखं दत्त्वा सिंहलद्वीपं प्रहितः ।

अथ प्रणिधिरागत्योवाच–'देव, श्रूयतां तत्रत्यप्रस्तावः ।' एवं तत्र गृध्रेणोक्तम्–'देव, यन्मेघवर्णस्तत्र चिरमुषितः स वेत्ति किं संधेयगुणयुक्तो हिरण्यगर्भो न वा' इति । ततोऽसौ राज्ञा समाहूय पृष्टः–'वायस, कीदृशोऽसौ हिरण्यगर्भः । चक्रवाको मन्त्री वा कीदृशः ।' वायस उवाच–'देव, हिरण्यगर्भो राजा युधिष्ठिरसमो महाशयः । चक्रवाकसमो मन्त्री न क्वाप्यवलोक्यते ।' राजाह 'यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वञ्चितः ।' विहस्य मेघवर्णः प्राह–'देव,

विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता ।
अङ्कमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ॥५२॥

शृणु देव, तेन मन्त्रिणाहं प्रथमदर्शन एव ज्ञातः । किंतु महाशयोऽसौ राजा । तेन मया विप्रलब्धः । तथा चोक्तम्–

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आत्मौपम्येन यो वेत्ति दुर्जनं सत्यवादिनम् ।
स तथा वञ्च्यते धूर्तैर्ब्राह्मणश्छागतो तथा ॥५३॥ '
राजोवाच– ' कथमेतत् । ' मेघवर्णः कथयति–

कथा ॥ ९ ॥

अस्ति गौतमस्यारण्ये प्रस्तुतयज्ञः कश्चिद्ब्राह्मणः । स च यज्ञार्थं ग्रामान्तराच्छागमुपक्रीय स्कन्धे नीत्वा गच्छन्धूर्तत्रयेणावलोकितः । ततस्ते धूर्ता यद्येष छागः केनाप्युपायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवतीति समालोच्य वृक्षत्रयतले क्रोशान्तरेण तस्य ब्राह्मणस्यागमनं प्रतीक्ष्य पथि स्थिताः । तत्रैकेन धूर्तेन गच्छन्स ब्राह्मणोऽभिहितः–' भो ब्राह्मण, किमिति कुक्कुरः स्कन्धेनोह्यते । ' विप्रेणोक्तम्–' नायं श्वा किंतु यज्ञछागः । ' अथानन्तरास्थिते नान्येन धूर्तेन तथैवोक्तम् । तदाकर्ण्य ब्राह्मणश्छागं भूमौ निधाय मुहुर्निरीक्ष्य पुनः स्कन्धे कृत्वा दोलायमानमतिश्चलितः । यतः ।

मतिर्दोलायते सत्यं सतामपि खलोक्तिभिः ।
ताभिर्विश्वासितश्चासौ म्रियते चित्रकर्णवत् ॥ ५४ ॥

राजाह–' कथमेतत् ' स कथयति–

कथा ॥ १० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः । तस्य सेवकास्त्रयः काको व्याघ्रो जम्बुकश्च । अथ तैर्भ्रमद्भिः कश्चिदुष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च–' कुतो भवानागतः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सार्थाद्भ्रष्टः । ' स चात्मवृत्तान्तमकथयत् । ततस्तै-
र्नीत्वा सिंहेऽसौ समर्पितः तेनाभयवाचं दत्त्वा चित्र-
कर्ण इति नाम कृत्वा स्थापितः । अथ कदाचित्सिंह-
स्य शरीरवैकल्याद्दूरिवृष्टिकारणाच्चाहारमलभमानास्ते
व्यग्रा बभूवुः । ततस्तैरालोचितम्–' चित्रकर्णमेव यथा
स्वामी व्यापादयति तथानुष्ठीयताम् । किमनेन कण्ट-
कभुजा । ' व्याघ्र उवाच–' स्वामिनाभयवाचं दत्त्वानु-
गृहीतस्तत्कथमेवं संभवति । ' काको ब्रूते–' इह समये
परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति । यतः ।

त्यजेत्क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं
खादेत्क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ५५ ॥

अन्यच्च ।

मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।
लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥५६॥

इति संचिन्त्य सर्वे सिंहान्तिकं जग्मुः । सिंहेनोक्तम्–
' आहारार्थं किंचित्प्राप्तम् । ' तैरुक्तम्–' यत्नादपि न
प्राप्तं किंचित् । ' सिंहेनोक्तम्–' कोऽधुना जीवनोपायः । '
काको वदति–' देव, स्वाधीनाहारपरित्यागात्सर्वना-
शोऽयमुपस्थितः । ' सिंहेनोक्तम्–' अत्राहारः कः
स्वाधीनः । ' काकः कर्णे कथयति–' चित्रकर्णः ' इति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति । 'अभयवाचं दत्त्वा धृतोऽयमस्माभिः । तत्कथमेवं संभवति । तथा च ।

न भूप्रदानं न सुवर्णदानं
न गोप्रदानं न तथान्नदानम् ।
यथा वदन्तीह महाप्रदानं
सर्वेषु दानेष्वभयप्रदानम् ॥ ५७ ॥

अन्यच्च ।

सर्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत्फलम् ॥
तत्फलं लभते सम्यग्रक्षिते शरणागते ॥ ५८ ॥ '

काको ब्रूते–' नासौ स्वामिना व्यापादयितव्यः । किंत्वस्माभिरेव तथा कर्तव्यं यथासौ स्वदेहदानमङ्गीकरोति । ' सिंहस्तच्छ्रुत्वा तूष्णीं स्थितः । ततोऽसौ लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्वानादाय सिंहान्तिकं गतः । अथ काकेनोक्तम्–' देव, यत्नादप्याहारो न प्राप्तः । अनेकोपवासखिन्नः स्वामी । तदिदानीं मदीयमांसमुपभुज्यताम् । यतः ।

स्वामिमूला भवन्त्येव सर्वाः प्रकृतयः खलु ।
समूलेष्वपि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणाम् ॥५९॥ '

सिंहेनोक्तम्–' वरं प्राणपरित्यागः । न पुनरीदृशि कर्मणि प्रवृत्तिः । ' जम्बुकेनापि तथोक्तम् । ततः सिंहेनोक्तम्–' मैवम् । ' अथ व्याघ्रेणोक्तम्–' मद्देहेन जीवतु स्वामी । ' सिंहेनोक्तम्–' न कदाचिदेवमुचि-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तम् । ' अथ चित्रकर्णोऽपि जातविश्वासस्तथैवात्मदानमाह । ततस्तद्वचनात्तेन व्याघ्रेणासौ कुक्षिं विदार्य व्यापादितः सर्वैर्भक्षितः । अतोऽहं ब्रवीमि– ' मतिर्दोलायते सत्यम् ' इत्यादि ।

ततस्तृतीयधूर्त्तवचनं श्रुत्वा स्वमतिभ्रमं निश्चित्य छागं त्यक्त्वा ब्राह्मणः स्नात्वा गृहं ययौ । स छागस्तैर्धूर्तैर्नीत्वा भक्षितः । अतोऽहं ब्रवीमि–' आत्मौपम्येन यो वेत्ति ' इत्यादि ।

राजाह–'मेघवर्ण ! कथं शत्रुमध्ये त्वया चिरमुषितम् । कथं वा तेषामनुनयः कृतः । ' मेघवर्ण उवाच– ' देव ! स्वामिकार्यार्थिना स्वप्रयोजनवशाद्वा किं न क्रियते । पश्य ।

लोको वहति किं राजन्न मूर्ध्नादग्धुमिन्धनम् ।
क्षालयन्नपि वृक्षांघ्रिं नदीवेला निकृन्तति ॥ ६० ॥

तथा चोक्तम्–

स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून्कार्यमासाद्य बुद्धिमान् ।
यथा वृद्धेन सर्पेण मण्डुका विनिपातिताः ॥ ६१ ॥

राजाह–' कथमेतत् । ' मेघवर्णः कथयति–

कथा ॥ ११ ॥

अस्ति जीर्णोद्याने मन्दविषो नाम सर्पः । सोऽतिजीर्णतयाहारमप्यन्वेष्टुमक्षमः सरस्तीरे पतित्वा स्थितः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततो दूरादेव केनचिन्मण्डूकेन दृष्टः । पृष्टश्च–' किमिति त्वमाहारं नान्विष्यसि । ' सर्पोऽवदत्–' गच्छ भद्र, मम मन्दभाग्यस्य प्रश्नेन किम् । ' ततः संजातकौतुकः स च भेकः ' सर्वथा कथ्यताम् ' इत्याह । सर्पोऽप्याह– ' भद्र, ब्रह्मपुरवासिनः श्रोत्रियस्य कौण्डिन्यस्य पुत्रो विंशतिवर्षीयः सर्वगुणसंपन्नो दुर्दैवान्मम नृशंसस्वभावाद्दृष्टः । तं पुत्रं सुशीलनामानं मृतमालोक्य मूर्च्छितः कौण्डिन्यः पृथिव्यां लुलोठ । अनन्तरं ब्रह्मपुरवासिनः सर्वे बान्धवास्तत्रागत्योपविष्टाः । तथा चोक्तम्–

उत्सवे व्यसने युद्धे दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥६२॥'

तत्र कपिलो नाम स्नातकोऽवदत्–' अरे कौण्डिन्य, मूढोऽसि । तेनैव विलपसि । शृणु ।

क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातमनित्यता ।
धात्रीव जननी पश्चात्तथा शोकस्य कः क्रमः ॥६३॥

क्व गताः पृथिवीपालाः ससैन्यबलवाहनाः ।
वियोगसाक्षिणी येषां भूमिरद्यापि तिष्ठति ॥ ६४ ॥

तथाच ।

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
अद्य वाब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवम् ॥६५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ ६६ ॥
प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ।
आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः सन्विभाव्यते ६७॥
आसन्नतरतामेति मृत्युर्जन्तोर्दिने दिने ।
आघातं नीयमानस्य वधस्येव पदे पदे ॥ ६८ ॥
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।
ऐश्वर्यं प्रियसंवासो मुह्येत्तत्र न पण्डितः ॥ ६९ ॥
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥ ७० ॥
यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ।
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्वद्भूतसमागमः ॥ ७१ ॥

अन्यच्च ।

पञ्चभिर्निर्मिते देहे पञ्चत्वं च पुनर्गते ।
स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥ ७२ ॥
यावतः कुरुते जन्तुः संबन्धान्मनसः प्रियाम् ।
तावन्तोऽपि निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥७३ ॥
नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते येन केनचित् ।
अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥७४ ॥

अपि च ।

संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति संभवम् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनतिक्रमणीयस्य जन्ममृत्योरिवागमम् ॥ ७५ ॥
आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ।
अपथ्यानामिवान्नानां परिणामोऽतिदारुणः ॥७६ ॥

अपरं च ।

व्रजन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितां यथा ।
आयुरादायमर्त्यानां तथा रात्र्यहनी सदा ॥ ७७ ॥
सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः ।
स वियोगावसानत्वाद्दुःखानां धुरि युज्यते ॥७८ ॥
अत एव हि नेच्छन्ति साधवः सत्समागमम् ।
यद्वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजम् ॥७९॥
सुकृतान्यपि कर्माणि राजभिः सगरादिभिः ।
अथ तान्येव कर्माणि ते चापि प्रलयं गताः ॥ ८० ॥

संचिन्त्य संचिन्त्य तामुग्रदण्डं
मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणस्य ।
वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्मबन्धाः
सर्वे प्रयत्नाः शिथिलीभवन्ति ॥ ८१ ॥
यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति
गर्भे निवासी नरवीर लोकः ।
ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयाणः
स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥ ८२ ॥

अतः संसारं विचारय । शोकोऽयमज्ञानस्य प्रपञ्चः पश्य ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अज्ञानं कारणं न स्याद्वियोगो यदि कारणम् ।
शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्धतामपयाति किम् ॥८३॥

तदत्रात्मानमनुसंधेहि । शोकचर्चां परिहर । यतः ।

अकाण्डपातजातानां गात्राणां मर्मभेदिनाम् ।
गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधी ॥ ८४ ॥'

ततस्तद्वचनं निशम्य प्रबुद्ध इव कौंडिन्य उत्थायाब्रवीत्–'तदलमिदानीं गृहनरकवासेन । वनमेव गच्छामि ।' कपिलः पुनराह–

'वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां
गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।
अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते
निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ८५ ॥

यतः ।

दुःखितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः ।
समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ८६ ॥

उक्तं च ।

वृत्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् ।
वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यपि तरन्ति ते ॥ ८७ ॥

तथा हि ।

आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था
सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र
न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥ ८८ ॥

विशेषतश्च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरुपद्रुतम् ।
संसारमिममुत्पन्नमसारं त्यजतः सुखम् ॥ ८९ ॥

यतः ।

दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात्तदुपलक्ष्यते ।
दुःखार्तस्य प्रतीकारे सुखसंज्ञा विधीयते ॥ ९० ॥'

कौण्डिन्यो ब्रूते–'एवमेव ।' ततोऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः–'यदद्यारभ्य मण्डूकानां वाहनं भविष्यसि' इति । कपिलो ब्रूते–'संप्रत्युपदेशासहिष्णुर्भवान् । शोकाविष्टं ते हृदयम् । तथापि कार्यं शृणु ।

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ९१॥

अन्यच्च ।

कामः सर्वात्मना हेयः स चेद्धातुं न शक्यते ।
स्वभार्यां प्रति कर्तव्यः सैव तस्य हि भेषजम् ९२'

एतच्छ्रुत्वा स कौण्डिन्यः कपिलोपदेशामृतप्रशान्तशोकानलो यथाविधि दण्डग्रहणं कृतवान् । अतो ब्राह्मणशापान्मण्डूकान्वोढुमत्र तिष्ठामि ।' अनन्तरं तेन मण्डूकेन गत्वा मण्डूकनाथस्य जालपादनाम्नोऽग्रे तत्कथितम् । ततोऽसावागत्य मण्डूकनाथस्तस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्पस्य पृष्ठमारूढवान् । स च सर्पस्तं पृष्ठे कृत्वा चित्र-पदक्रमं बभ्राम । परेद्युश्चलितुमसमर्थं तं मण्डूकनाथोऽवदत्–' किमद्य भवान्मन्दगतिः । ' सर्पो ब्रूते–' देव, आहारविरहादसमर्थोऽस्मि । ' मण्डूकनाथोऽवदत्–' अस्मदाज्ञया मण्डूकान्भक्षय । ' ततः ' गृहीतोऽयं महाप्रसादः ' इत्युक्त्वा क्रमशो मण्डूकान्खादितवान् । अतो निर्मण्डूकं सरो विलोक्य मण्डूकनाथोऽपि तेन खादितः । अतोऽहं ब्रवीमि–' स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् ' इत्यादि ।

देव, यात्विदानीं पुरावृत्ताख्यानकथनम् । सर्वथा संधेयोऽयं हिरण्यगर्भो राजा संधीयतामिति मे मतिः । राजोवाच–' कोऽयं भवतो विचारः । यतो जितस्तावदयमस्माभिस्ततो यद्यस्मत्सेवया वसति तदास्ताम् । नो चेद्विगृह्यताम् । ' अत्रान्तरे जम्बुद्वीपादागत्य शुकेनोक्तम्–' देव, सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा संप्रति जम्बुद्वीपमाक्रम्यावतिष्ठते । राजा ससंभ्रमं ब्रूते–' किं किम् । ' शुकः पूर्वोक्तं कथयति । गृध्रः स्वगतमुवाच–' साधु रे चक्रवाक मन्त्रिन् सर्वज्ञ, साधु साधु । ' राजा सकोपमाह–' आस्तां तावदयम् । गत्वा तमेव समूलमुन्मूलयामि । ' दूरदर्शी विहस्याह–

' न शरन्मेघवत्कार्यं वृथैव घनगर्जितम् ।
परस्यार्थमनर्थं वा प्रकाशयति नो महान् ॥ ९३ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अपरं च ।

एकदा न विगृह्णीयाद्बहूञ्राजाभिघातिनः ।
संदर्पोऽप्युरगः कीटैर्बहुभिर्नाश्यते ध्रुवम् ॥ ९४ ॥

देव, किमिति विना संधानं गमनमस्ति । यतस्तदास्मत्पश्चात्प्रकोपोऽनेन कर्तव्यः । अपरं च ।

योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः ।
स तथा तप्यते मूढो ब्राह्मणो नकुलाद्यथा ॥ ९५ ॥'

राजाह-'कथमेतत्' दूरदर्शी कथयति-

कथा ॥ १२ ॥

अस्त्युज्जयिन्यां माधवो नाम विप्रः । तस्य ब्राह्मणी प्रसूता बालापत्यस्य रक्षार्थं ब्राह्मणमवस्थाप्य स्नातुं गता । अथ ब्राह्मणाय राज्ञः पार्वणश्राद्धं दातुमाह्वानमागतम् । तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणः सहजदारिद्र्यादाचिन्तयत्-'यदि सत्वरं न गच्छामि तदान्यः कश्चिच्छ्रुत्वा श्राद्धं गृहीष्यति । यतः ।

आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥ ९६ ॥

किंतु बालकस्यात्र रक्षको नास्ति । तत्किं करोमि । यातु । चिरकालपालितमिमं नकुलं पुत्रनिर्विशेषं बालकरक्षायां व्यवस्थाप्य गच्छामि ।' तथा कृत्वा गतः । ततस्तेन नकुलेन बालकसमीपमागच्छन्कृष्णसर्पो दृष्ट्वा व्यापाद्य कोपात्खण्डं खण्डं कृत्वा खादितः । ततोऽसौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नकुलो ब्राह्मणमायान्तमवलोक्य रक्तविलिप्तमुखपादः सत्वरमुपागम्य तच्चरणयोर्लुलोठ । ततः स विप्रस्तथाविधं तं दृष्ट्वा बालकोऽनेन खादित इत्यवधार्य नकुलं व्यापादितवान् । अनन्तरं यावदुपसृत्यापत्यं पश्यति ब्राह्मणस्तावद्बालकः सुस्थः सर्पश्च व्यापादितस्तिष्ठति । ततस्तमुपकारकं नकुलं निरीक्ष्य भावितचेताः स परं विषादमगमत् । अतोऽहं ब्रवीमि–'योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय' इत्यादि । अपरं च ।

कामः क्रोधस्तथा मोहो लोभो मानो मदस्तथा ।
षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिंस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ९७ ॥'

राजाह–'मन्त्रिन्, एष ते निश्चयः' मन्त्री ब्रूते–'एवमेव । यतः ।

स्मृतिश्च परमार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः ।
दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिणः परमो गुणः ॥ ९८ ॥

तथा च ।

सहसा विदधीत न क्रिया-
मविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणुते हि विमृश्यकारिणं
गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ९९ ॥

तद्देव, यदिदानीमस्मद्वचनं क्रियते तदा संधाय गम्यताम् । यतः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्दिष्टाः साध्यसाधने ।
संख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता १००॥'

राजाह—'कथमेवं संभवति ।' मन्त्री ब्रूते—'देव, सत्वरं भविष्यति । यतः ।

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि तं नरं न रञ्जयति॥१०१॥

विशेषतश्चायं धर्मज्ञो राजा सर्वज्ञो मन्त्री च । ज्ञातमेतन्मया पूर्वं मेघवर्णवचनात्तत्कृतकार्यसंदर्शनाच्च । यतः ।

कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः ।
तस्मात्परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्मानुभाव्यते॥१०२॥'

राजाह—'अलमुत्तरोत्तरेण । यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् ।' एतन्मन्त्रयित्वा गृध्रो महामन्त्री 'तत्र यथार्हं कर्तव्यम्' इत्युक्त्वा दुर्गाभ्यन्तरं चलितः । ततः प्रणिधिकेनागत्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्य निवेदितम्—'देव, संधिं कर्तुं महामन्त्री गृध्रोऽस्मत्समीपमागच्छत् ।' राजहंसो ब्रूते—'मन्त्रिन्, पुनः संबन्धिना केनचिदत्रागन्तव्यम् ।' सर्वज्ञो विहस्याह—'देव, न शङ्कास्पदमेतत् । यतोऽसौ महाशयो दूरदर्शी । अथवा स्थितिरियं मन्दमतीनाम् कदाचिच्छङ्कैव न क्रियते । कदाचित्सर्वत्र शङ्का । तथा हि ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवञ्चितः
कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशास्वविचक्षणः ।
न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवापि सितोत्पलं
कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते १०३
दुर्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।
बालः पायसदग्धो दध्यपि फूत्कृत्य भक्षयति १०४

तद्देव, यथाशक्ति सत्पूजार्थं रत्नोपहारादिसामग्री सुसज्जीक्रियताम् ।' तथानुष्ठिते सति स गृध्रो मन्त्री दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेणोपगम्य सत्कृत्यानीय राजदर्शनं कारितो दत्तासने चोपविष्टः । चक्रवाक उवाच–' युष्मदायत्तं सर्वम् । स्वेच्छयोपभुज्यतामिदं राज्यम् ।' राजहंसो ब्रूते–' एवमेव ।' दूरदर्शी कथयति–' एवमेवैतत् । किं त्विदानीं बहुप्रपञ्चवचनं निष्प्रयोजनम् । यतः ।

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात्स्तब्धमञ्जलिकर्मणा ।
मूर्खं छन्दानुरोधेन याथातथ्येन पण्डितम् ॥१०५॥

अन्यच्च ।

सद्भावेन हरेन्मित्रं संभ्रमेण तु बान्धवान् ।
स्त्रीभृत्यौ दानमानाभ्यां दाक्षिण्येनेतराञ्जनान् १०६

तदिदानीं संधाय गम्यताम् । महाप्रतापश्चित्रवर्णो राजा ।' चक्रवाको ब्रूते–' यथा संधानं कार्यं तदप्युच्य-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ताम् । 'राजहंसो ब्रूते-' कति प्रकाराः संधीनां संभवन्ति । 'गृध्रो ब्रूते-' कथयामि । श्रूयताम्-

बलीयसाभियुक्तस्तु नृपो नान्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः संधिमन्विच्छेत्कुर्वाणः कालयापनम् १०७
कपाल उपदारश्च संतानः संगतस्तथा ।
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः॥ १०८ ॥
अदृष्टनर आदिष्ट आत्मादिष्ट उपग्रहः ।
परिक्रयस्तथोच्छन्नस्तथा च परभूषणः ॥ १०९ ॥
स्कन्धोपनेयः संधिश्च षोडशैते प्रकीर्तिताः ।
इति षोडशकं प्राहुः संधिं संधिविचक्षणाः॥ ११० ॥
कपालसंधिर्विज्ञेयः केवलं समसंधितः ।
संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ॥ १११ ॥
संतानसंधिर्विज्ञेयो दारिकादानपूर्वकः ।
सद्भिस्तु संगतः संधिर्मैत्रीपूर्व उदाहृतः ॥ ११२ ॥
यावदायुः प्रमाणस्तु समानार्थप्रयोजनः ।
संपत्तौ वा विपत्तौ वा कारणैर्यो न भिद्यते ॥११३॥
संगतः संधिरेवायं प्रकृष्टत्वात्सुवर्णवत् ।
तथान्यैः संधिकुशलैः काञ्चनः स उदाहृतः॥११४॥
आत्मकार्यस्य सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः ।
स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः ॥ ११५ ॥
मयास्योपकृतं पूर्वममाप्येष करिष्यति ।
इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारःस उच्यते ॥११६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति ।
अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ ११७ ॥
एकार्थौ सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति ।
सुसंहितप्रमाणस्तु स च संयोग उच्यते ॥ ११८ ॥
आवयोर्योधमुख्यैस्तु मदर्थः साध्यतामिति ।
यस्मिन्पणस्तु क्रियते स संधिः पुरुषान्तरः ॥११९॥
त्वयैकेन मदीयोऽर्थः संप्रसाध्यस्त्वसाविति ।
यत्र शत्रुः पणं कुर्यात्सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः ॥ १२० ॥
यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुरूर्जितः ।
संधीयते संधिविद्भिः स चादिष्ट उदाहृतः ॥ १२१ ॥
स्वसैन्येन तु संधानमात्मादिष्ट उदाहृतः ।
क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानानुपग्रहः ॥ १२२ ॥
कोशांशेनार्धकोशेन सर्वकोशेन वा पुनः ।
शिष्टस्य प्रतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः ॥ १२३ ॥
भुवां सारवतीनां तु दानादुच्छिन्न उच्यते ।
भूम्युत्थफलदानेन सर्वेण परभूषणः ॥ १२४ ॥
परिच्छिन्नं फलं यत्र प्रतिस्कन्धेन दीयते ।
स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः संधिं संधिविचक्षणाः॥१२५॥
परस्परोपकारस्तु मैत्रीसंबन्धकस्तथा ।
उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव संधयः ॥ १२६ ॥
एक एवोपहारस्तु संधिरेव मतो मम ।
उपहारविभेदास्तु सर्वे मैत्रविवर्जिताः ॥ १२७ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अभियोक्ता बलीयस्त्वादलङ्घ्यो नं निवर्तते ।
उपहाराद्दते तस्मात्संधिरन्यो न विद्यते ॥ १२८ ॥'

राजाह—'भवन्तो महान्तः पण्डिताश्च । तदात्रास्माकं यथाकार्यमुपदिश्यताम् ।' मन्त्री ब्रूते—'आः, किमेवमुच्यते ।

आधिव्याधिपरीतापादद्य श्वो वा विनाशिने ।
को हि नाम शरीराय धर्मापेतं समाचरेत् ॥ १२९ ॥
जलान्तश्चन्द्रचपलं जीवितं खलु देहिनाम् ।
तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत्कल्याणमाचरेत् १३० ॥
वाताभ्रविभ्रममिदं वसुधाधिपत्यं
आपातमात्रमधुरो विषयोपभोगः ।
प्राणास्तृणाग्रजलबिन्दुसमा नराणां
धर्मः सखा परमहो परलोकयाने ॥ १३१ ॥
मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभंगुरम् ।
सज्जनैः संगतं कुर्याद्धर्माय च सुखाय च ॥ १३२ ॥

तन्मम संमतेन तदेव क्रियताम् । यतः ।

अश्वमेधसहस्राणि सत्यं च तुलया कृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ॥ १३३ ॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरःसरयोरप्यनयोर्भूपालयोः काञ्चनाभिधानसंधिर्विधीयताम् ।' सर्वज्ञो ब्रूते—'एवमस्तु ।' ततो राजहंसेन राज्ञा वस्त्रालंकारोपहारैः स मन्त्री दूरदर्शी पूजितः प्रहृष्टमनाश्चक्रवाकं गृहीत्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राज्ञो मयूरस्य संनिधानं गतः । तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञो गृध्रवचनाद्बहुमानदानपुरःसरं संभाषितस्तथाविधं संधिं स्वीकृत्य राजहंससमीपं प्रस्थापितः । दूरदर्शी ब्रूते–'देव, सिद्धं नः समीहितम् । इदानीं स्वस्थानमेव विन्ध्याचलं व्यावृत्त्य प्रतिगम्यताम् ।' अथ सर्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोऽभिलषितं फलं प्राप्नुवन्निति ।

विष्णुशर्मणोक्तम्–' अपरं किं कथयामि । कथ्यताम् ।' राजपुत्रा ऊचुः–'तव प्रसादाद्राज्यव्यवहाराङ्गं ज्ञातम् । ततः सुखिनो भूता वयम् ।' विष्णुशर्मोवाच–'यद्यप्येवं तथाप्यपरमपीदमस्तु–

संधिः सर्वमहीभुजां विजयिनामस्तु प्रमोदः सदा
सन्तः सन्तु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्धताम् ।
नीतिर्वारविलासिनीव सततं वक्षःस्थले संस्थिता
वक्त्रं चुम्बतु मन्त्रिणामहरहर्भूयान्महानुत्सवः १३४'

अन्यच्चास्तु ।

उर्वीमुद्दामसस्यां जनयतु विसृजन् वासवो वृष्टिमिष्टामिष्टैस्तैर्विष्टपानां विदधतु विधिवत् प्रीणतं विप्रमुख्याः । आकल्पान्तं च भूयात्समुपचितसुखः संगमः सज्जनानां निःशेषं यान्तु शान्तिं पिशुनजनगिरो दुर्जया वज्रलेपाः ॥ १३५ ॥

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखभाग्भवेत् ॥ १३६ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रालेयाद्रेः सुतायाः प्रणयनिवसतिश्चन्द्रमौलिः स यावद्यावल्लक्ष्मीर्मुरारेर्जलद इव तडिन्मानसे विस्फुरन्ती । यावत्स्वर्णाचलोऽयं दवदहनसमो यस्य सूर्यः स्फुलिङ्गस्तावन्नारायणेन प्रचरतु रचितः संग्रहोऽयं कथानाम् ॥ १३७ ॥

इति हितोपदेशे संधिर्नाम चतुर्थः
कथासंग्रहः समाप्तः ।

हितोपदेशः समाप्तः ।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—
गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना,
कल्याण—मुंबई.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीकृष्णक्रीडाकासार।

इसमें श्रीनन्दनन्दनजीकी १० लीला हैं नाना राग रागिनियोंमें गानेके योग्य पद्यभूषित काव्य है. रासधारियोंके अत्यन्त उपयोगी है, किञ्च साहित्यपिंगलादिकोंसे विरुद्ध शास्त्रानभिज्ञ पुरुषोंकरके रचित पदोंसे रासधारी रास करते हुए जगत्में उपहास्य कराते हैं। आशा है कि इस ग्रन्थके अनुसार रास करनेवाले पूर्वोक्त मुक्त दोषोंसे होकर भक्तिमार्गके स्थापन करनेके वास्ते नाना मतावलम्बीविद्वानोंकी सभामेंरास करनेका साहस रखेंगे. कीमत ८ आना.

गोपालविलास।

यह पुस्तक दोहा चौपाई कवित्त सवैया आदिक अनेक छन्दोंकरके रचित है, आद्योपान्त श्रीकृष्णजीके विचित्र चरित्र दर्साये हैं, इसमें उत्तमता यह है कि श्रुति स्मृति पुराण इतिहासादिकोंके अनुसार शान्त वात्सल्यादि रसप्रधान निवृत्तिमार्गही दिखाया है, जिसके श्रवणसे अन्य सम्प्रदायवालोंके चित्तमेंभी श्रीकृष्णचरणारविन्दोंमें प्रीति उत्पन्न होवे है, इतर कवियोंने तो प्रायः शास्त्रविरुद्ध मनमाने शृङ्गाररससे भगवच्चरित्रोंको दूषित किया है, जिनके श्रवणसे शास्त्रज्ञ वैष्णवोंके हृदयमेंभी ग्लानि उदय होती है और नाना मतोंवाले श्रीकृष्ण चन्द्रजीमें पामरता आरोपण करे हैं.इन दोषोंका यहां निवारण किया है. कीमत १॥ रु.

योगीउपदेशमाला--पं. शिवदत्तसतीशर्माकृत.

योगी और आपका प्रश्नोत्तर जो हुआ था वही आपने यामिनी भाषाके बैतमें बनाकर संग्रह किया है। की. ४ आ.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नूतन पुस्तकें.

सतानगोपालस्तोत्र	०–२
विवाहविचार	०–१
संकल्पकल्पना	०–८
वैतालचंद्रिका	०–४
समासकुसुमावलि	०–२
मूलोकरहस्य	०–४
वैराग्यनीति भाषाटीका	०–४
मदनपालनिघंटु भाषाटीका	२–४
मूर्खशतक-निंदकनामा	०–४
आत्मबोध भा॰टी॰	०–४
श्रीपराशरस्मृति छोटी	०–३
षट्पंचाशिका भाषाटीका....	०–६
मुक्तिकोपनिषद् भाषाटीका	०–५
रामाश्वमेध अक्षर बडा मूल	२–८
जगन्नाथमाहात्म्य छोटा....	०–६
संगीत सुधानिधि द्वितीय भाग	०–३
भक्तिविलास	०–२
वैद्यावतस भाषाटीका	०–३
हितोपदेश भा॰ टी॰	१–४
भोजप्रबंध भा॰ टी॰	१–४
भैरवसहस्रनाम	०–२
संवत्सरफलदीपिका	०–३
काव्यमंजरी	१–८
नासिकेत भाषा वार्तिक....	०–४
मरहटासरदार और रौशनआरा औरंगजेबकी पुत्रीका प्रेम	०–७
बारामासीया लावणीसंग्रह	०–५
जीवनचरित्र तुलसीदासजीका	०–८
गूजरगीत मंगल....	०–५
सूर्यकवच	०–१
शिवकवच	०–१

ग्रहगोचरज्योतिष भा॰ टी॰	०–२
जगन्नाथमाहात्म्य बडा ४९ अध्यायका	१–४
राधागोपालपचाङ्ग	०–१२
वियोगवैराग्यशतक	०–१
मैत्रीधर्मप्रकाश भाषाटीका	०–४
पूरनमलभक्तका सांगीत	१–४
भजनसागर ग्लेज	१–०
" रफ्....	०–१२
मासचिंतामणि भा॰ टी॰	०–३
श्राद्धविधान भाषाटीका....	०–६
केवल गीता भाषाटीका पाकेटबुक	०–८
तर्कसंग्रह भाषाटीका	०–६
स्वरतालसमूह (सितारका पुस्तक)	१–८
हारीतसंहिता भाषाटीका...	३–०
बृहद्दवकहडाचक्र (होडाचक्र) भाषाटीका	०–४
राजवल्लभनिघण्टु भाषाटीका	१–८
गीतामृतधारा भाषा	०–८
भागवत भाषा खुलापत्रा....	६–०
लघुजातक भा॰ टी॰	०–८
पद्मकोश भा॰ टी॰	०–४
बीरबर अकबरका उपहास....	०–८
आल्हारामायण (आरण्यकांड)	०–६
भोजप्रबंध भाषा	०–१२
गोविंदगुणवृंदाकर	१–०
दिल्लगीकीपुडिया ५भाग प्रत्येक भागकी कीमत	०–२
सूर्यकवच भा॰टीका	०–१
आदित्यव्रतकथा भा॰टी॰	०–२

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
'लक्ष्मीवेंकटेश्वर' छापाखाना, कल्याण—मुंबई.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi